

Zwembaden en openbare baden in Brussel

BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

54

Zwembaden en openbare badhuizen van Brussel

Marie Resslerer

Redactie, opzoeken en iconografie

Marie Resslerer

Begeleidingscomité

Pascale Ingelaere, Kabinet van de Minister-President

Paula Dumont, Murielle Leseqque, Directie Monumenten en Landschappen

Griet Meyfroots, Koninklijke Commissie van Monumenten en Landschappen

Coördinatie

Paula Dumont, Directie Monumenten en Landschappen

Herlezing

Harry Lelièvre, Directie Monumenten en Landschappen, Koen Raeymaekers

Bedankingen

AAM, APEB, Altiplan architects, John Beernaerts, Hasna Bekkouri, Philippe Charlier, Nele Cleymans, Manu Comisso, Gérard Compère, Julie Coppens, Noëlle Deckmyn, Isabelle de Pange, Nicolas Dernoncourt, Robin de Salle, Cécile Dubois, Colonel Michel Dirickx, Cécile Egrix, Steven Fierens, Pierrick Flabat, Laetitia Gardin, Daniel Gonzales, Aron Misra, Jean-Marie Van Hamme en Bérangère Zambaldi

Fotografische vermeldingen (afkorting)

AAM Archives d'Architecture Moderne

APEB Association pour l'étude du bâti

SAB Stadsarchief Brussel

BNF Bibliothèque nationale de France

DCBSO Documentatiecentrum Brussel Stedelijke Ontwikkeling

CIVA Centre International pour la Ville, l'Architecture et le Paysage

GOB Gewestelijke Overheidsdienst Brussel

KBR Koninklijke Bibliotheek

KMS Koninklijke Militaire School

KIK Koninklijk Instituut voor Kunstpatrimonium

RMN Réunion des musées nationaux

Vormgeving: La Page - Vertaling: Hilde Pauwels - Druk: IPM - Distributie: Diffusion Nord-Sud

Foto omslag: De Baden van Brussel, Georges De Kinder © GOB

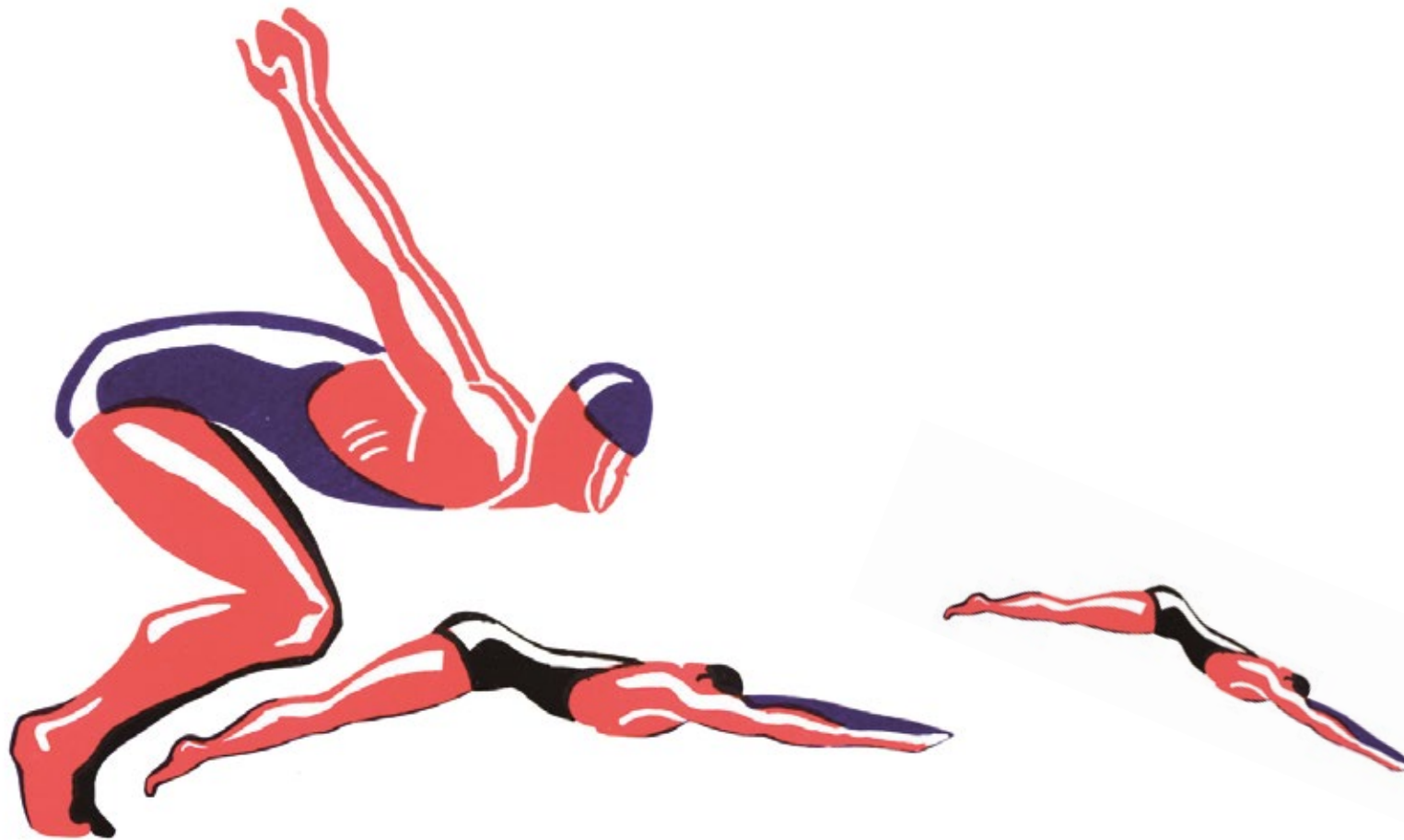
© Verantwoordelijke uitgever: Arlette Verkruyssen, Directeur-generaal van Brussel Stedelijke Ontwikkeling, Gewestelijke Overheidsdienst Brussel, CCN – Vooruitgangstraat 80 – 1035 Brussel

GEDRUKT IN BELGIË

Wettelijk Depot: D/2015/6860/002 ISBN 978-2-87584-067-7

DE HERONTDEKKING VAN WATER	4
DE ZWEMKUNST, OPKOMST VAN EEN SPORTDISCIPLINE	12
DE OPKOMST VAN DE GEMEENTELIJKE ZWEMBADEN	19
WATER, LUCHT EN ZON	25
ART-DECOZWEMBADEN	32
DE TWEEDE BLOEIPIERODE VAN DE GEMEENTELIJKE ZWEMBADEN	35
ELKE GEMEENTE ZIJN ZWEMBAD	40

Affiche van 1932. Zwemmen is geassocieerd met duiken (detail).
(© SAB)

Vorige pagina:
André Kertész, *Zwemmer*,
Hongarije, 1917.
(© Estate of André Kertész © KIK)

De geschiedenis van de zwembaden in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest kan niet losgekoppeld worden van die van de openbare baden of badhuizen. Beide activiteiten werden in Brussel voor het eerst verenigd in het *Bain Royal*, waar naast het badgedeelte een overdekt zwembad te vinden was. Het samengaan van deze functies in één gebouw leidde tot het ontstaan van een nieuwe typologie, met een specifiek programma en technische vereisten, vooral op het vlak van materiaalweerstand en hygiëne. Architecten, artsen, gemeentebesturen en privé-investeerders, constant op zoek naar oplossingen die beter beantwoordden aan de noden van een cliënteel op zoek naar lichamelijk welbevinden, inspireerden zich op voorbeelden uit het buitenland. Om beurten golden Engeland, Frankrijk, Duitsland, Turkije, Rusland of Scandinavië als referentie voor het ontwerp van hypermoderne baden en zwembaden.

Vanaf de *golden sixties* beschikten de meeste Brusselaars eindelijk over privésanitair. De meeste badhuizen waren daarom overbodig geworden en verdwenen uit het bouwprogramma. Nieuwe zwembaden werden nu vaak geïntegreerd in grote sportcomplexen. De recente wellness-rage lijkt echter een terugkeer in te luiden van de badhuizen. De geschiedenis van de badhuizen en zwembaden is complex omdat ze samenhangt met de evolutie van de relatie van de mens met water; hygiëne en fysieke training, met vrije tijd en welzijn.

De herontdekking van water

BADEN VOOR DE ELITE

Nadat de stoombaden in de 16de eeuw op last van artsen – die vreesden voor de verspreiding van epidemieën – werden gesloten, werd water, het zuiverende element bij uitstek, gewantrouwd. Rond 1750 echter herontdekten artsen de therapeutische deugden van koud water, dat het lichaam versterkt door de bloedsomloop te stimuleren. Omwille van deze heilzame eigenschap kreeg water opnieuw een goede reputatie en langzaam maar zeker speelde het weer een rol in de lichaamshygiëne. Maar voor de weldaden ervan moest veel geld worden betaald. Alleen de rijken konden zich dure privébaden met therapeutische werking veroorloven of een bezoek bekostigen aan de nieuwe openbare badhuizen die in Brussel werden ingericht – zoals het badhuis dat in 1768 in Nieuwland werd geopend.

De Bains de Saint-Sauveur, ca. 1870. Ze werden meerdere keren verbouwd, maar werden uiteindelijk in 1959 gesloopt.
(© SAB)

De Bains Léopold fungeren als decor voor deze spotprent van Amand die hier de belangrijkste politieke figuren van zijn tijd opvoert 'à l'école du plongeon alternatif', ca. 1880.
(© SAB)

In het begin van de 19de eeuw hadden de gefortuneerde Brusselaars de keuze tussen vier openbare badgelegenheden: de *Bains de Saint-Sauveur* (Warmoesberg, 1818), de *Bains Léopold* (Hofberg en Drie Hoofdenstraat, 1834), of het *Hôtel des Bains minéraux* (Cellebroedersstraat, 1809) dat aan zijn klanten een brede waaier aan stortbaden en stoombaden, aromatische baden en zelfs elektrische baden aanbood. Warm water, zowel voor de hygiëne als voor therapeutisch gebruik, deed opnieuw zijn intrede. De *Bains Léopold*, die samen met die van *Saint-Sauveur* als de elegantste van de hoofdstad golden, leverden ook draagbare baden aan huis, samen met het warme water om ze te vullen.

DE HYGIËNISTEN DICTEREN DE REGELS

De mentaliteitsverandering die in het midden van de 18de eeuw werd ingezet, mondde een eeuw later uit in de beweging van de hygiënisten, die weldra werden gesterkt in hun principes door de ontdekkingen over bacteriën van Louis Pasteur. Deze theorie bracht een radicale maatschappelijke verandering teweeg die alle aspecten raakte, van geneeskunde tot stedenbouw. Op dat moment werden tal van dingen geïntroduceerd die voor ons vandaag evident zijn: rioolnetwerk, behandeling van afvalwater, vuilnisophaal enzovoort. Stromend water in woningen werd een noodzaak. Rond 1855 werden de stad Brussel en enkele van de aangrenzende gemeenten voorzien van water van de Hain. Een veertigtal jaar later waren alle gemeenten integraal aangesloten op de waterleiding, die werd bevoorradt door de omleiding van het water van de Bocq.

De toegang tot stromend water en zijn weldaden zou echter veel langzamer gaan voor de minder goeude klassen. Ten gevolge van de industrialisering van de hoofdstad, ontstond een ware bevolkingsexplosie onder de arbeidersklasse die gepaard ging met rampzalige levensomstandigheden. Honderden arbeidersfamilies zaten opeengepakt in ongezonde wijken met woningen waarin meestal elke sanitaire uitrusting ontbrak. De cholera-epidemies van 1831, 1848 en 1849, die ontstonden door de ongezonde toestanden in deze wijken, deden bij een aantal bewindslieden het besef ontstaan dat de levensomstandigheden van de arbeiders dringend moesten verbeteren. Niet alleen was de zuiverheid van het menselijk lichaam voortaan niet meer los te koppelen van het gebruik van baden, maar werd ook de hele stad herbekeken in termen van lucht en licht. Deze nieuwe ideeën die doordrongen waren van burgerlijke moraal en paternalisme, waren er zeker op gericht om het welzijn van de arbeiders te verbeteren, maar hadden ook een minder filantropische kant. Het was immers noodzakelijk dat de arbeiders gezond bleven om de rentabiliteit van de industrie niet in gevaar te brengen.

DE MINISTER VALT VOOR HET ENGELSE MODEL

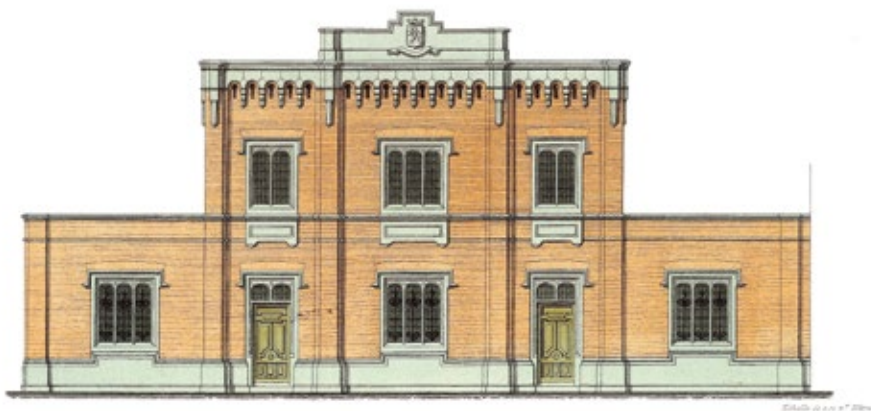
In Engeland nam de overheid veel sneller maatregelen voor de verbetering van de sanitaire levensomstandigheden van de arbeiders. Het aller-eerste badhuis voor het volk werd in 1828 in Liverpool ingehuldigd. Dit initiatief werd gevolgd door de bouw van een aantal openbare badhuizen en wasplaatsen voor alle lagen van de bevolking. De opening in 1842 van het *Frederick Street Bath and Washhouse* was een grote gebeurtenis: voor het eerst werden publieke baden, een wasplaats en een overdekt zwembad in één gebouw ondergebracht. Dat was iets totaal nieuws voor de westerse badcultuur; nog nooit gezien sinds de bouw van de thermen in de Romeinse oudheid! Vanaf de jaren 1850 stond dit concept model voor heel Engeland, maar ook voor bijna alle Europese landen en zelfs de Verenigde Staten.

De toenmalige Belgische minister van Binnenlandse Zaken Charles Rogier roemde de verdiensten van de Engelse baden in een rondzendbrief die in 1850 aan alle provinciegouverneurs van België werd gestuurd. Zijn doel was duidelijk: hij wilde dat de provincies de gemeentebesturen zouden aanmoedigen om dergelijke infrastructuren te bouwen. De brief stipuleert: *“het bijeenbrengen van baden en wasplaatsen in eenzelfde inrichting, speciaal gericht op het gebruik door arbeiders en behoeftigen, moet*

als een gelukkige combinatie worden beschouwd. Objectieve gegevens laten toe om de weldaden in te schatten die deze instellingen moeten verschaffen en de heilzame invloed die ze kunnen uitoefenen op de fysieke conditie en de morele toestand van de arbeidersklasse op dichtbevolkte plaatsen. In Engeland zijn de goedkope baden en wasplaatsen niet aan hun proefstuk toe. Sinds de eerste inrichting van dit type in Liverpool in 1842 zijn deuren opende, is het aantal er onverhoopt snel gestegen en het succes dat ze hebben in de belangrijkste steden van het Verenigd Koninkrijk, en ook de materiële resultaten van hun exploitatie, verzekeren hun toekomst.” Ondanks de steun van de regering, bleef de oprichting van dergelijke instellingen in België erg beperkt.

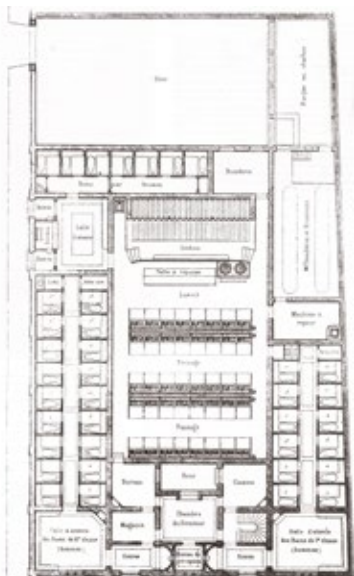
GOEDKOPE BADEN VOOR HET VOLK

In Brussel werd maar één instelling naar Engels model gebouwd, de zogenaamde *Bains économiques*, in het hartje van de Marollen, ontworpen door Wynand Janssens en ingehuldigd op 26 juli 1854. De architect, een overtuigd hygiënist, was voordien naar Engeland gegaan om daar een gedetailleerde studie te maken van badinstellingen. In 1849 diende hij een eerste ontwerp in voor een badhuis en wasplaats, dat trouw het Engelse voorbeeld volgde. Het voorzag in niet minder dan 60 individuele baden, therapeutische baden, twee zwembaden en een grote wasinrichting met 70 plaatsen en twee droogplaatsen. Het project, dat werd gesteund door schepen Blaes, die toen bezig was met de sanering van de Marollen, en door minister Rogier, werd in 1852 goedgekeurd door het gemeentebestuur. Janssens werd meteen ook benoemd tot secretaris van de *Société anonyme pour l'Établissement des Bains économiques et de Lavoirs*, speciaal opgericht om de bouw en de exploitatie te beheren. Als we de oorspronkelijke plannen vergelijken met die van het complex dat twee jaar later werd ingehuldigd, is echter duidelijk te zien dat het effectief uitgevoerde ontwerp veel bescheidener was: de zwembaden en therapeutische baden kwamen er niet en het aantal baden en wasplaatsen was sterk verminderd. De discrepantie tussen de baden voorzien voor beide geslachten, is opvallend: 30 baden voor mannen en slechts zeven voor vrouwen. Het gemeentebestuur, dat verrast was door het succes dat de baden hadden bij de dames (!), besloot in 1856 om voor hen tien cabines toe te voegen. De individuele cabines waren uitgerust met een grote zinken badkuip van 2 x 1,80 meter gevat in een eiken bekisting, een spiegel, een kapstok en een los plankier. De *Bains économiques* werden meteen een onverhoopt succes.

De *Bains économiques* werden gebouwd op het terrein van een voormalige blekerij op de hoek van de Huidevettersstraat en de Blekerijstraat. Er was een duidelijk gescheiden inkom voor mannen en vrouwen zodat die elkaar niet hoefden te kruisen.
(© SAB)

'*Bains et lavoirs publics. Plans, élévations et détails de l'établissement érigé à Bruxelles, rue des Tanneurs et d'autres établissements projetés pour diverses localités par Wynand Janssens, architecte Bruxelles, 1855, uitgegeven door Van der Kolk.*
(© SAB)

Alleen al in de twee eerste maanden werden 8.000 entrees geregistreerd. De wasplaats werd echter minder enthousiast onthaald, ondanks haar onmiskenbaar moderne inrichting (men kon er niet alleen het linnen wassen, maar ook centrifugeren, het in een kwartier drogen en strijken). De vrouwen van de wijk leken de voorkeur te geven aan de oude 'blekerijen' langs de waterlopen van de stad. De baden kregen een sobere gevel in eclectische stijl. Zoals blijkt uit het Gemeentebulletin van 1851, moesten volgens Openbare Werken "de gebouwen die voor het volk worden opgetrokken uiterlijk bescheiden zijn, passend bij de levensomstandigheden van diegenen voor wie ze zijn bestemd. De armen gaan niet vrijwillig door een elegant gedecoreerde deur; hun gezond verstand, hun instinct zegt hen dat het uiteindelijk zij zijn die de kosten zullen moeten betalen voor deze architectuur en dat de toegangsprijs, hoe laag ook, nog lager zou zijn als de gevel van het lokaal een minder opzichtig decor zou hebben." Dit enige voorbeeld van een publiek badhuis in Brussel werd helaas in 1953 gesloopt.

PUBLIEKE STORTBADEN

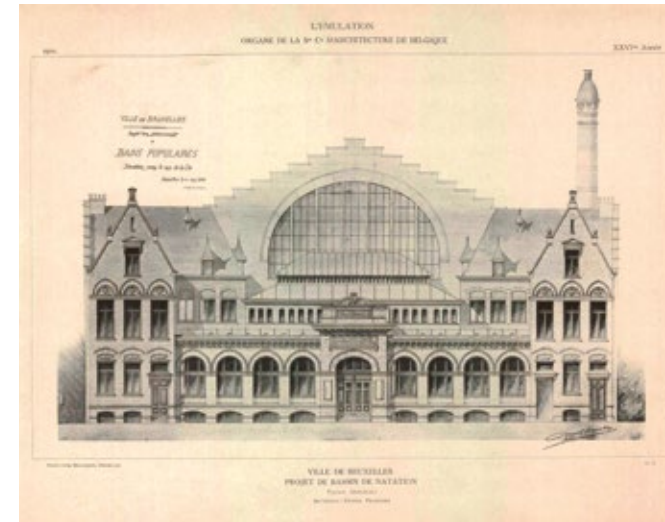
Op het einde van de eeuw was het een ander concept, deze keer afkomstig uit Duitsland, dat furore maakte in de geïndustrialiseerde Europese steden. De Berlijnse dermatoloog Oscar Lassar inspireerde zich op de douchepaviljoenen in de militaire kazernes en pleitte vanaf 1887 voor het idee om dergelijke paviljoenen ook te bouwen voor de arbeidersbevolking. Volgens hem was de lauwe douche het bad van de toekomst, want het baden in zwembaden zou op hygiënisch vlak niet efficiënt blijken te zijn. De voordelen van deze paviljoenen waren talrijk, onder meer omdat hun bouw veel goedkoper was dan die van badinstellingen. De stad Brussel liet zich hierdoor verleiden en plande de bouw van een groot aantal publieke stortbaden in verschillende volkswijken. Er zouden er echter slechts twee effectief worden gebouwd.

Het eerste douchepaviljoen werd in 1902 opgetrokken, midden op het Vossenplein in het kader van een nieuwe saneringsfase van de Marollen en van de bouw van de sociale wijk ontworpen door architect en hygiënist Émile Hellemans (Hellemanswijk, 1905). Op een centrale hal die dienst deed als wachtzaal gaven negen cabines uit, telkens voorzien van een kleedhokje. In tegenstelling tot de *Bains économiques* in de buurt,

Douchepaviljoen op het Vossenplein. Het opschrift 'Bains douches - Stortbaden' boven de toegangsdeur verraadde de functie van dit kleine vierkante gebouw. De muren waren bedeeft met witte geglaazuurde baksteen, verlevendigd met enkele kleurtoetsen. (Verz. Belfius Bank - Académie royale de Belgique © GOB)

waren de douches alleen toegankelijk voor mannen en kostten toen 15 centimes, zeep en handdoek inbegrepen. De tijd werd gecontroleerd en mocht niet langer zijn dan 15 minuten, uit- en aankleden inbegrepen. Het paviljoen, dat in de loop van de tijd sterk door vocht was aangetast, werd in 1954 gesloopt, op het moment dat de nieuwe Baden van Brussel werden geopend. In 1903 werd een tweede paviljoen geopend in De duivelshoek (Sleutelstraat 18), een andere volkswijk van Brussel. De installatie werd geïntegreerd in de 'Kindertuin nr 14' en het geheel werd eveneens ontworpen door Hellemans. Het getuigde van de almaar groter wordende bekommernis van de gemeentelijke overheid om de werkende klasse, en dan vooral de kinderen, de mogelijkheid te geven zich dagelijks te wassen. In dezelfde periode werden er in andere gemeentescholen eveneens douches geïnstalleerd, zoals in school nr. 9 in Schaarbeek (Grote Bosstraat 57-59, arch. Jaumot, 1898). De douches van de Sleutelstraat zijn nu omgevormd tot klaslokalen.

De school en het douchepaviljoen in de Sleutelstraat werden opgetrokken op een terrein waar aanvankelijk een groot publiek badhuis met zwembad was voorzien; niet uitgevoerd ontwerp van arch. Daniel Francken, 1898, gepubliceerd in *L'Émulation*, XXVIde jaargang, 1901. © SAB

DE INTRODUCTIE VAN BADKAMERS IN PRIVÉWONINGEN

Tot het einde van de 19de eeuw wiste men zich in een lampetkom en -kan die in de slaapkamer stonden. Pas in de jaren 1890 ontstond onder Engelse invloed interesse voor een aparte badkamer. Deze werd meestal ondergebracht in een uitbouw op de tussenverdieping aan tuinzijde. Vaak werd ze, volledig afgescheiden van toiletspot en lavabo, ook gekoppeld aan het boudoir of de slaapkamer. Zo ontwierp Victor Horta in het Hôtel Solvay, dat in 1903 werd afgewerkt, een badkamer met enkel een badkuip aangesloten op waterleiding en verwarmingsketel.

De aansluiting op de waterleiding die rond 1900 veralgemeend werd, zou het uitzicht van de moderne badkamer bepalen: de po wordt een WC, de verplaatsbare bidet in hout en porselein wordt vervangen door een vast exemplaar, de lampetkom wordt een lavabo en de grote ijzeren teil wordt een badkuip of douche. In de periode van de art deco krijgen badkamers de duurste muurbekledingen in marmer, mozaïektegels, bladgoud... die echter alleen maar voor een elite zijn weggelegd, zoals in de Villa Empain. Eerst in de jaren 1950 gaat de badkamer een van de basisuitrustingen van huizen en appartementen worden.

Wat arbeiderswoningen betreft, waren de huizen die architect Henri Jacobs in 1902 ontwierp voor de Schaarbeekse Haard in de Raafstraat en de Lindestraat een opmerkelijke uitzondering. Elke woning was voorzien van een badkamer, terwijl dit voor dergelijke huizen pas na de Tweede Wereldoorlog gebruikelijk werd. Zo hadden de huizen in de bekende tuinsteden Le Logis en Floréal in Watermaal-Bosvoorde die in de jaren 1920 werden gebouwd, geen badkamer.

Badkamer in het Hôtel Solvay. De vloer in Carrarisch marmer contrasteert met de 'metro'-wandtegels en het houtwerk in mahonie. In de kast zit een WC verborgen. (Bastin-Evrard © GOB)

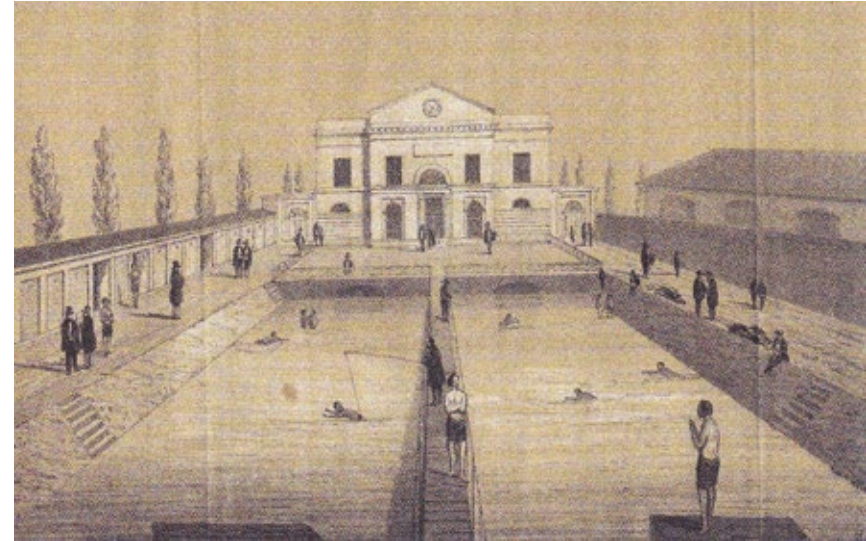
De luxueuze Villa Empain (arch. Michel Polak, 1930) heeft meerder badkamers waarvan het decor telkens geïnspireerd is op een ander thema, hier is dat Marokko. © CIVA

De zwemkunst, opkomst van een sportdiscipline

PLONZEN IN DE ZENNE

Hoewel water eeuwenlang geen rol speelde in de dagelijkse hygiëne, gingen de Brusselaars al die tijd wel zwemmen in rivieren, vijvers en kanalen. Beelden hierover zijn zeldzaam, maar uit de verschillende gemeentelijke ordonnanties terzake, die het zwemmen in openlucht verboden, zowel om kuisheids- als veiligheidsredenen, blijkt dat er in Brussel wel degelijk werd gezwommen. Ook de overlijdens door verdrinking die in de parochieregisters worden vermeld, bevestigen dit. De populairste plaats was ongetwijfeld *Nieuwmolen*. In grote drommen kwamen de Brusselaars baden in deze zijarm van de Zenne vlakbij de Ninoofse poort. Omwille van de vele klachten van eigenaars van de omliggende velden, die werden overspoeld door baders, en omwille van de vele ongevallen te wijten aan de ongelijke bodem van de rivier en zijn grillige stroming, probeerde de stad Brussel orde op zaken te stellen. Ze richtte een redderspost op en effende de bedding van de Zenne door de diepste gaten te dichten met zand en ze hier en daar te plaveien.

Waterpret in de buurt van
Nieuwmolen. Foto van ca. 1900.
(© GOB - DCBSO)

Ontwerp voor de zwemschool
Snoeck in Sint-Gillis (voor
1884). In het toegangspaviljoen in
neoclassicistische stijl waren ook
de diensten ondergebracht.
(© SAB)

ZWEMSCHOLEN

Vanaf de 18de eeuw zal binnen een nieuw ideologisch kader opnieuw waarde worden toegekend aan water en lichaamsbeweging. Zo ontwikkelt de zwemkunst zich geleidelijk als sportieve discipline. De eerste zwemschool in België werd in 1785 in Luik geopend. Het duurde echter tot het midden van de 19de eeuw eer er een in Brussel te vinden was. Dit zegt iets over de traagheid waarmee de mentaliteitsverandering rond kuisheid en het gebruik van water op gang kwam, maar ook over de angst die ermee gepaard ging.

In 1849 organiseerde de stad Brussel een wedstrijd voor de bouw van een zwemschool die moest worden opgericht aan de Zenne of het kanaal van Charleroi, die het water voor het zwembad moesten leveren. Dit plan werd ingegeven door bezorgdheid om veiligheid en hygiëne. In 1850 was in het tijdschrift *La Santé* het volgende te lezen: "De oprichting van zwemscholen is bijzonder wenselijk op alle plaatsen waar waterlopen dat mogelijk maken; hoeveel slachtoffers worden niet elk jaar bovengehaald? Het nemen van koude baden is een hygiënische maatregel die zo heilzaam is voor de gezondheid en voor de ontwikkeling van zijn krachten, dat men het zeker niet mag inperken." Het ontwerp van de zwemleraar Pierre Snoeck werd door de stad weerhouden, maar zou echter nooit worden uitgevoerd. Om deze inertie te doorbreken, besloot Snoeck om het project met privégeld uit te voeren op een terrein aan de Leybeek, ter hoogte van de

Ontwerp voor een zwemschool in Sint-Gillis, 1879. © SAB

Waterloosesteenweg in de buurt van de Hallepoort. Het had vier baden. Twee daarvan waren voorbehouden voor mensen die al konden zwemmen, en waren verdeeld in twee economische klassen (het tweede bad was gratis). De twee andere baden waren voorbehouden voor militairen en voor leerling-zwemmers. De enorme afmetingen – 110 meter lang – waren te danken aan het feit dat de openluchtzwembaden in de rivierbedding zelf werden gegraven. Er kwam nog een andere zwemschool aan de vijvers van Elsene. Deze twee scholen raakten waarschijnlijk in onbruik aan het begin van de 20ste eeuw, toen bij de verstedelijking van de gemeenten van de eerste 'Brusselse kroon' de eerste gemeentelijke zwembaden hun deuren openden.

Het voormalige zwembad van de Koninklijke Militaire School werd in de jaren 1990 volledig vervangen. Foto gedateerd 1916. © Koninklijke Militaire School

MILITAIRE OPLEIDING

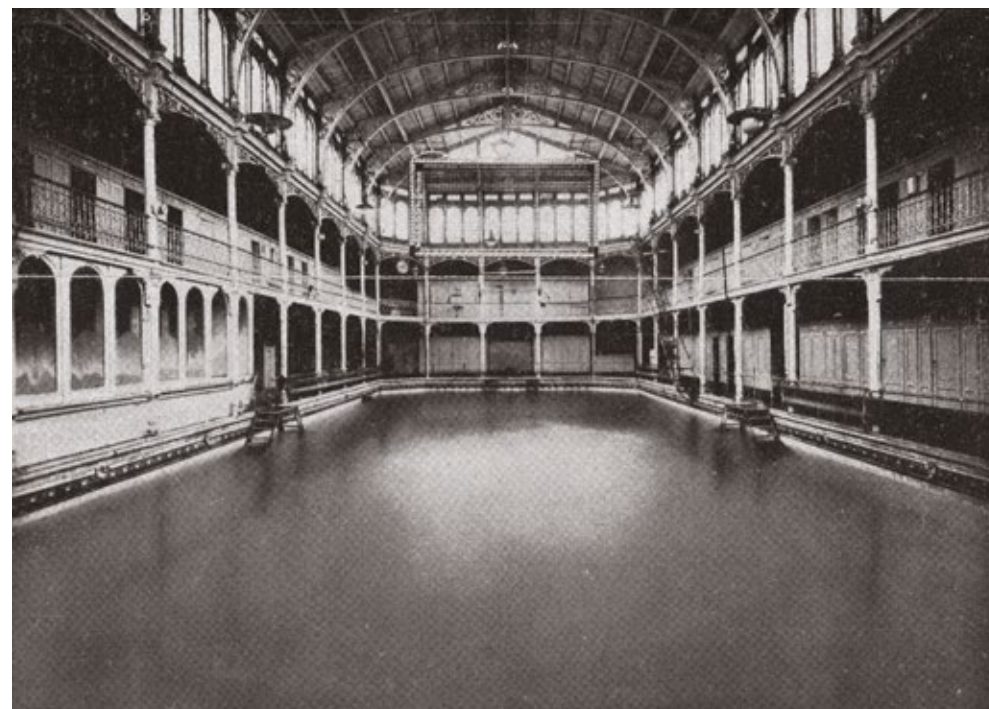
Omwille van het idee dat koud water versterkende kwaliteiten heeft en de nood aan zwemles – die duidelijk was gebleken door de talrijke verdrinkingen tijdens de napoleontische campagnes – werd het zwemmen een verplichte discipline van de militaire opleiding. In het begin van de 20ste eeuw kregen twee Brusselse kazernes een zwembad voor opleiding en training: het eerste in de Koninklijke Militaire School (voltooid in 1913), aan de rand van het Jubelpark, en het tweede in Etterbeek, in het Militair Instituut voor Lichamelijke Opvoeding.

ZWEMMEN ALS EEN KONING...

Het eerste overdekte zwembad van Brussel werd in 1879 gebouwd naar plannen van architect Adolphe Vanderheggen. Het initiatief werd genomen door een privémaatschappij, de *Société anonyme du Bain Royal de Bruxelles*, die besloot om een luxueuze badinstelling te bouwen in het hart van de pas opnieuw aangelegde wijk Onze-Lieve-Vrouwter-Sneeuw bestemd voor de burgerij. Het *Bain Royal* bestond uit individuele en therapeutische baden en ook een zwembad dat via een aparte ingang toegankelijk was. Dit voor België totaal nieuwe architecturale programma, was vergelijkbaar met de talrijke badinstellingen die in de tweede helft van de 19de eeuw in zowat heel Europa openden. De hygiëne in de zwembaden was nog relatief, want om naar de kleedhokjes te gaan, liepen de baders met kleren en schoenen langs de kant van het bad. Er werd niet gedoucht voor het baden en waterzuivering was onbestaande, het zwembad werd elke week leeggemaakt en opnieuw gevuld...

In de winter kwamen er nauwelijks zwemmers, hoewel het water tot een aangename temperatuur werd verwarmd. Om alles rendabel te

De grote zwembadhal van het *Bain Royal* had tal van vensters zodat natuurlijk licht overvloedig kon binnenstromen. De individuele kleedhokjes bevonden zich in de galerijen op de benedenverdieping en op de verdiepingen. © SAB

houden, werd het *Bain Royal* dan gebruikt als feest- en theaterzaal. Na verloop van tijd verloor het zijn prestige en werd uiteindelijk alleen nog door scholen bezocht. In 1969 werd het gebouw met uitzondering van de gevels gesloopt en vervangen door een school.

DE UITVINDING VAN DE ZWEMSPORT

Zwemmen, dat tot dan toe alleen maar werd beoefend in stromend water en in zwemscholen, ontwikkelde zich in de loop van de 19de eeuw tot een volwaardige sport. De doorbraak kwam met de eerste Olympische Spelen van 1896 in Athene. Engeland, eens te meer een pionier, organiseerde al in 1837 de eerste competities. België hinkte achterop en pas in 1890 werd in het *Bain Royal de Cercle de Natation de Bruxelles* opgericht, in 1897 gevolgd door de *Brussels Swimming and Water Polo Club*. Waterpolo was in die tijd bijzonder geliefd. De kampioenen van deze nieuwe discipline vonden zelf de regels uit en de zwemtechnieken evolueerden van schoolslag tot crawl en vlinderslag (deze laatste kregen hun huidige vorm in de loop van de jaren 1930), met thans vergeten tussenvormen als de *trudgeon* en de *over arm stroke*, voorlopers van de crawl.

Het was de roeiclub *Cercle des Régates* die in 1896 in het *Bain Royal* de eerste waterpolomatch in België organiseerde. (© KIK)

Net zoals in het buitenland speelde de pers ook in België een belangrijke rol in de opkomst van de zwemsport, vooral bij spectaculaire prestaties als het zwemmen door een hele stad of het Kanaal oversteken. Onder de nieuwe helden waren er ook enkele vrouwen, een teken van de emancipatie die toen in volle opgang was. (© SAB)

NAAR DE SLACHTHUIZEN

Deze sportieve competities waren echter alleen maar toegankelijk voor de elite. Op het einde van de 19de eeuw klonk de vraag naar openbare zwembaden steeds luider. In 1884 opende *Le Bac* in de IJskelderstraat in Sint-Gillis, zijn deuren. Anders dan de zwemscholen had het maar één bad. Op het einde van de eeuw lanceerde de stad Brussel een nieuw project voor de bouw van een openluchtzwembad, dat deze keer snel zou worden uitgevoerd. In mei 1900 werd het zwembad *L'Abattoir* [Slachthuizen] in de Slachthuislaan geopend. Het bezat maar één openluchtbad dat werd gevuld met water uit het kanaal van Charleroi waarvan de zuiverheid twijfelachtig was. De schrijver Jacques van Merelbeke, geciteerd door Jean d'Osta, rapporteert na een bezoek dat "er veel volk was in het bad van l'Abattoir. Stel u daarbij een soort gecementeerd bekken voor, vol kinderen en gevuld met slijmachtig water met een dubieuze troebelheid, dat recht uit het naburig kanaal wordt gepompt." Het water stroomde continu in en uit het bad, maar de ontsmetting ervan was nog bijzonder primitief. De badmeester goot elk half uur een kruik chloor direct in het water. Ondanks alles, kende het zwembad, dat vooral werd bezocht door arbeiders uit de buurt, een reusachtig succes. De inkom bedroeg 15 centimes, badpak en handdoek inbegrepen, een erg democratische prijs in vergelijking met het tarief van een frank in het *Bain Royal*.

Het zwembad van l'Abattoir was van 15 mei tot 30 september open en alleen toegankelijk voor mannen. Het bleef tot ongeveer 1940 in bedrijf en werd in 1945 gesloopt. (© SAB)

De *Royal Brussels Swimming Club* organiseerde in 1928 in het zwembad van l'Abattoir een olympisch voorbereidingsfeest. Het duiken, een olympische discipline sinds 1904, krijgt de meeste aandacht. (© SAB)

ONDER STOOM!

Rond het midden van de 19de eeuw worden stoombaden in alle grote West-Europese steden een rage. Londen en Parijs openen in 1863 luxueuze etablissementen geïnspireerd op de Ottomaanse hamams en de Russische banias. Voor deze 'Turks-Russische' baden, die nog afstammen van de Romeinse thermen, wordt vochtige warmte gebruikt en ze herinneren daarom aan de middeleeuwse zweetbaden. Hun temperatuur is echter verschillend –in de hamams tot 65° en in de Russische banias zelfs tot 120°C– en bij de Russische baden is de vochtigheidsgraad lager.

In Brussel werden in 1879 de eerste Turkse baden geopend in het *Bain Royal*. De gemeentelijke zwembaden volgden dit voorbeeld in het begin van de 20ste eeuw met stoombaden in de *Bains populaires* (Volksbaden) van de Kesselsstraat in Schaarbeek, in Sint-Gillis, Sint-Joost en Vorst. Een brochure van 1905 uitgegeven door de gemeente Sint-Gillis heeft het over hun therapeutische weldaden: "Stoombaden verhogen tijdelijk de temperatuur van het lichaam, versnellen de polsslag en stimuleren de bloedsomloop. Deze baden wijzigen de orgaanstructuur en vergemakkelijken de resorptie van ontstekingsresidu's, ze elimineren stikstofhoudende en sommige ongezonde stoffen." De stoombaden die deel uitmaakten van de gemeentelijke zwembaden, vormden er een aparte afdeling. Ze waren luxueuzer en comfortabeler dan de gewone baden en dus ook duurder. Ze werden dan ook alleen maar gefrequenteerd door de burgerij (een bad kostte 50 centimes, een Turks bad twee frank 50).

Het bezoek aan een Turks bad was een echt ritueel. De overgang van warm naar koud verliep in een strikte volgorde zodat het lichaam er maximaal profijt kon uithalen. Het circuit begon in het caldarium en het sudatorium, waar diverse hydrotherapeutische behandelingen werden gegeven, gevolgd door een massage op een marmeren tafel. Dan nam men een douche, gevolgd door een koud bad om uiteindelijk naar de rustzaal te gaan. Na de Tweede Wereldoorlog verdwenen de stoombaden, maar in de jaren 1970 ontstond er weer interesse voor dergelijke baden met de introductie van de Finse sauna's. De hamams werden door Europese toeristen herontdekt in Noord-Afrika en het Midden-Oosten. In de jaren 1990 werden ze in sommige zwembaden geïntroduceerd in minimalistische versie. Op initiatief van de Brusselse bevolking van Maghrebijne en Turkse origine zijn nu ook volledig uitgeruste hamams ondergebracht in speciaal daarvoor ingerichte gebouwen.

Het Turks bad in de Baden van Sint-Gillis, ca. 1920.
De massagezaal.
De rustzaal.
(© Gemeentearchief Sint-Gillis)

Ontwerp voor een rustzaal van een Turks bad.
Architecten Klein en Duclos, 1870, niet uitgevoerd.
(© SAB)

De opkomst van de gemeentelijke zwembaden

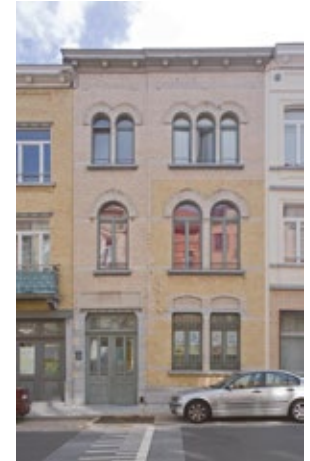
ZWEMBADEN VOOR DE ARBEIDERS

Door de massale toestroom van arbeiders op het einde van de 19de eeuw, werden de gemeenten van de 'eerste kroon' op hun beurt geconfronteerd met problemen op het vlak van hygiëne. In de gemeenteraden werden lange discussies gevoerd over het idee om publieke badhuizen gekoppeld aan een overdekt zwembad te bouwen waar arbeiders zich konden wassen en zich minstens een keer per week konden ontspannen. De publieke baden die in 1904 en 1905 in Sint-Gillis en Schaarbeek werden geopend, betekenden een ware revolutie voor de arbeidersklasse, die eindelijk kon gaan zwemmen in overdekte zwembaden. Het ging echter nog altijd in de eerste plaats om hygiëne en niet zozeer om de sport. Het 25-meter bad van Schaarbeek was het enige gemeentelijk zwembad dat beantwoordde aan de olympische normen van die tijd.

De bouw van zwembaden was ook nog altijd ingegeven door de bekommernis om arbeidskrachten, en dan vooral de jeugd, gezond te houden, zoals blijkt uit dit fragment uit het gemeentebulletin van Schaarbeek: "Laten we hen leren zwemmen, wekken we in hen de behoefte aan water en het besef van de noodzaak van lichaamsverzorging; dan zullen we hun gestel sterken dat door de grote stad en het werk wordt geschaad en we zullen een taai en sterk ras kweken; zo wordt het zwembad een gezondheidsinstrument." De programma's en plannen voor de nieuwe gemeentelijke zwembaden leken op die van het *Bain Royal*, weliswaar aangepast aan de specifieke beperkingen van het terrein en het beschikbare budget. Zo kreeg Elsene wegens plaatsgebrek alleen maar een zwembad en een wasplaats.

VOLKOMEN NIEUWE TECHNISCHE EISEN

In het ontwerp van het zwembad van Schaarbeek werd bijzondere aandacht besteed aan de hygiëne. Voor de eerste keer liep de toegang tot het zwembad via een specifiek parcours. Vooraleer in het bad te stappen, moest de bader een aantal etappes doorlopen die hem moesten ontdoen van alle onzuiverheden meegebracht van buiten. Daarvoor werd een

Het zwembad in de Kesselsstraat in Schaarbeek werd ontworpen door Daniel Francken. Aan niets in de discrete gevel in eclectische stijl is te zien dat er zich een groot zwembad achter bevond.
(Alfred de Ville de Goyet © GOB)

Het zwembad van Schaarbeek.
(©Verz. Léon Verreydt)

De compositie gietijzeren kapitelen en het metalen gebinte van het zwembad van Elsene zijn het laatste overblijfsel van de typische structuur van de eerste overdekte zwembaden.
(Alfred de Ville de Goyet © GOB)

Huidige toestand van het zwembad van Elsene.
(Alfred de Ville de Goyet © GOB)

systeem ingevoerd van badhokjes met dubbele ingang, waarbij een scheidslijn werd gecreëerd tussen 'geschoeide voeten' en 'blote voeten': de zwemmer gaat binnen via een buitengang, kleedt zich uit in een badhokje en gaat langs de andere kant buiten naar de douche, die voortaan verplicht is vooraleer in het zwembad te duiken. Het zwembad zelf is bekleed met reflecterende blauwe keramische tegels waardoor de bodem en de onzuiverheden die zich daar kunnen bevinden, beter zichtbaar zijn. In 1905 kreeg de gemeente voor deze vernieuwingen, die vandaag nog altijd gangbaar zijn, de gouden medaille op de *Exposition internationale d'Hygiène et de Sauvetage* van Parijs.

De architecten moesten niet alleen over de zuiverheid van het water waken, maar ook oplossingen vinden voor de ventilatie en verwarming van deze reusachtige volumes. Dit was een grote uitdaging, want de hoge vochtigheidsgraad en de chloordampen vormden een reëel gevaar voor metalen dragende structuren. In 1903 maakten de burgemeester van Sint-Gillis en de directeur van de gasmaatschappij twee studiereizen naar Duitsland, pionier in deze technische kwesties. Ze kwamen terug met plannen voor een mechanisch ventilatiesysteem dat vervuilde lucht afvoert en verse lucht aanvoert *a rato* van 10.000 m³ lucht per uur. Het verwarmingssysteem dat ze voorstelden, garandeerde een constante temperatuur van het water van 18 tot 20° in de zomer en 22 tot 24° in de winter (vandaag is de reglementaire minimumtemperatuur 28°!). Omwille van specifieke praktische beperkingen en de evolutie van de noden op het vlak van hygiëne en welzijn waar ze moesten aan voldoen, was het lot van de gemeentelijke zwembaden divers. Het zwembad van Schaarbeek, dat tot eind jaren 1930 bijzonder populair was, moest in 1940 de deuren sluiten omdat de bouwvallige toestand te gevaarlijk werd; het zwembad van Sint-Gillis werd zo grondig verbouwd dat er niets overbleef van de oorspronkelijke inrichting. Het zwembad van Elsene is het enige dat is bewaard gebleven en nog een beeld geeft van de eerste gemeentelijke overdekte zwembaden.

Een jaar nadat ze de plannen hadden getekend voor het zwembad van Elsene, ontwierpen de architecten Cooreman en Jules Rau de plannen voor dat van Sint-Gillis (ook wel *Bains de la Perche* genoemd), dat in 1939 volledig werd verbouwd.
(© Gemeentearchief Sint-Gillis)

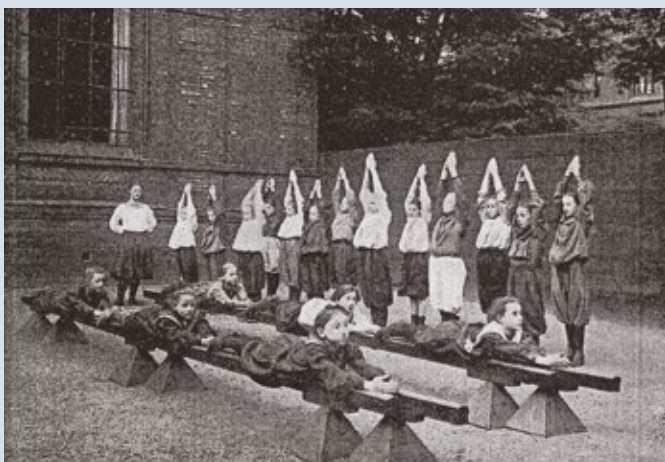
Ter herinnering: de bewegingen van de schoolslag. Deze mozaïek van Adrien Dupagne, 1938-1940, siert de achterwand van het zwembad van het *Athénée Léonie de Waha* in Luik. (© KIK- SABAM)

Zwemles in het gemeentelijk zwembad van Sint-Gillis. (© Gemeentearchief Sint-Gillis)

Zwemles 'op het droge'. Voor deze Duitse methode bedachten de zwemmeesters een constructie met twee balken waarop ook in horizontale positie kon worden geoefend. (© SAB)

ZWEMBADEN VOOR SCHOLIEREN

Vanaf het einde van de 19de eeuw was zwemmen een onderdeel van het pedagogische programma van het basisonderwijs. De lessen werden toen meestal gegeven door een militair, die ook lichamelijke opvoeding moest geven. Het aanleren van de bewegingen van de schoolslag gebeurde eerst in de klas 'op het droge' vooraleer de leerlingen in het bad mochten.

Een van de oudste zwembaden van het Gewest werd in 1907 ingehuldigd in Schaarbeek, en maakte deel uit van een scholencomplex dat 1.000 leerlingen kon ontvangen, verdeeld over gemeenteschool nr. 1, een industrijschool en een school voor lichamelijke opvoeding. Het werd ontworpen door architect Henri Jacobs en besloeg een groot terrein tussen de Josaphatstraat en de Bijenkorfstraat, vlakbij het gemeentelijk zwembad van Schaarbeek dat drie jaar eerder was geopend. Het ontwerp van het zwembad leek erg op dat van de andere gemeentelijke zwembaden die toen werden gebouwd: een groot bad onder deels opengewerkte metalen gebinte en badhokjes langs de randen van het zwembad. Dit bijzondere zwembad verdween in 1960. Andere voorbeelden van aan scholen verbonden zwembaden zijn het gemeentelijk zwembad van Vorst (1947), gesloten in 1984 en dat van het COOVI-instituut in Anderlecht (1948).

Het zwembad van het scholencomplex van de Josaphatstraat. De beginnelingen hebben een harnas om dat is bevestigd aan een boven het zwembad gespannen kabel. De zwemmeester geeft vanachter de veiligheidsreling zijn instructies. (© Verz. Fonds local de Schaarbeek)

In 1931 werd een groot zwem- en reddingsfeest georganiseerd in de Bains Saint-Sauveur. Lang voor het ontstaan van zwemclubs, waren er uitzonderlijke zwemmers in de rangen van de redders – zowel politie als mariniers – te vinden. (© SAB)

VAN SAINT-SAUVEUR TOT PALAIS DE GLACE

Om te kunnen concurreren met de gemeentelijke zwembaden werden de Bains de Saint-Sauveur, een van de oudste badinstellingen van Brussel, volledig gesloopt en in 1911 vervangen door een nieuw rijkelijk gedecoreerd complex met individuele baden, een Turks bad en een olympisch zwembad. Samen met het Bain Royal bezat Brussel toen twee badinstellingen voor een elitair publiek. Het was een ontmoetingsplaats voor de mondaine jeugd die de voorname sfeer had van een clubhouse, waar sportieve en recreatieve activiteiten werden gecombineerd, een model dat inspiratie zou leveren voor de solariums van het interbellum. Maar de nieuwe badinstelling dankte haar succes vooral aan de ijspiste die op de benedenverdieping werd aangelegd, wat haar de nieuwe naam Palais de Glace opleverde. Ijschaatsen, dat zoals de meeste sporten uit Engeland was geïmporteerd, kende in het begin van de 20ste eeuw een enorm succes. De Bains de Saint-Sauveur raakten na de Tweede Wereldoorlog in verval en werden uiteindelijk in 1959 gesloopt.

In de zomer veranderde de ijspiste in een dansvloer en werd ze het Palais de danse Saint-Sauveur. Publiciteit uit 1927. (© SAB)

Water, lucht en zon

ZWEMBADEN EN DENKERS

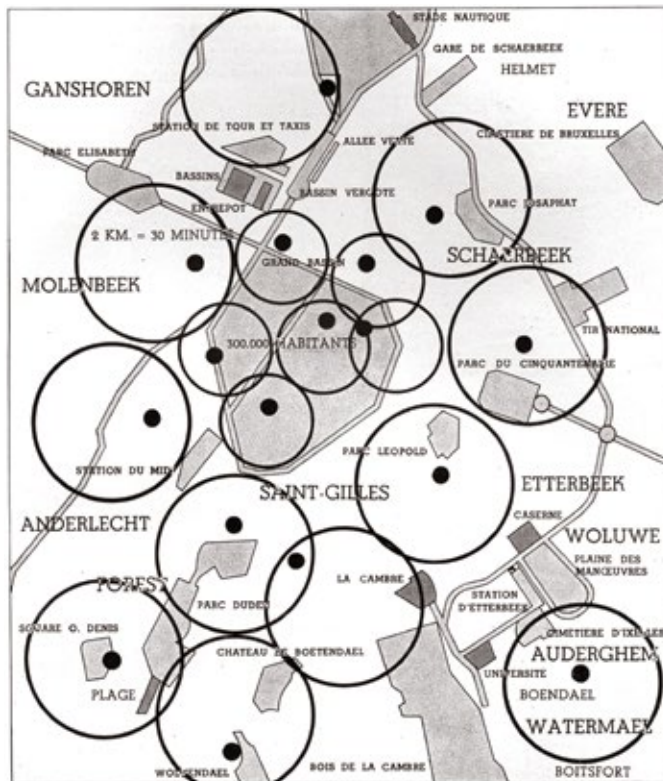
Tijdens het interbellum werd definitief erkend dat er een relatie bestaat tussen fysieke training en gezondheid. Water, lucht en zon, die onontbeerlijk zijn voor levenshygiëne, werden voortaan zoveel mogelijk opgezocht. In het tijdschrift *Bâtir* van juni 1934, schrijft de kunstenaar en theoreticus Pierre-Louis Flouquet: “De openbare gezondheid hangt niet alleen af van de uitmuntendheid van het medisch corps en van het goede functioneren van hospitalen en sanatoria. Naast de energieke helende middelen waarover het land beschikt, moeten hygiëne en sport worden beschouwd als krachtige preventieve middelen om de risico’s op ziekte tegen te gaan en de fysieke en morele gezondheid van de bevolking op peil te houden. Intussen weet iedereen dat zwemmen een hygiënische sport bij uitstek is. Deze verder uitbouwen en ze de middelen geven om zich te ontwikkelen, zou dus tot de dringendste zorgen moeten behoren van de gemeentebesturen. De moderne stedenbouwkundigen voorzien een harmonieuze spreiding van groene ruimten en sportterreinen. Naast parken en squares, propageren ze de invoering van een systeem van speelpleinen en overdekte en openluchtzwembaden dat de zin voor het fysieke leven moet bevorderen en in korte tijd de gemiddelde gezondheid van de bevolking moet verbeteren.” Nochtans bleven de zwemmogelijkheden in die tijd in Brussel erg beperkt. De overheid was zich bewust van het tekort aan zwembaden en zocht inspiratie bij de ultramoderne installaties die zowat overal in Tsjecho-Slowakije, in Duitsland en Oostenrijk succes kenden. Ter vergelijking: het Brussels gewest telde in de jaren 1920 amper tien gemeentelijke zwembaden: het zwembad van Slachthuizen (*bassin de l’Abattoir*) en de zwembaden van Elsene, Schaarbeek en Sint-Gillis, terwijl Wenen bijvoorbeeld 57 gemeentelijke zwembaden bezat, waarvan er 20 gratis toegankelijk waren voor kinderen.

In 1935 publiceerde architect en theoreticus Gaston Brunfaut een studie die, in de rationalistische geest van de CIAM (*Congrès internationaux d’Architecture moderne*), een wetenschappelijk kader leverde voor de planning en bouw van nieuwe zwembaden. Besluit was dat alle steden tussen de 20 en 30.000 inwoners over een 25-meter zwembad moeten kun-

Twee jaar na elkaar, in 1934 en 1935, wijdt het architectuurtijdschrift *Bâtir* een speciaal nummer aan zwembaden, een waar maatschappelijk fenomeen. Op het omslag van nr. 33 van 1935 staat een foto van Le Lac aux Dames, dat net is gebouwd in Westende op initiatief van zwemkampioen Martial Van Schelle (arch. Govaerts en Van Vaerenbergh). (© GOB - DCBSO)

Gaston Brunfaut, studie van de invloedzones van de huidige en toekomstige zwembaden, gepubliceerd in het tijdschrift *Bâtir* nr. 19, juni 1934. (© GOB - DCBSO)

nen beschikken en elke groep van 100.000 inwoners over een groot sportzwembad van 50 meter. Brunfaut ontwierp een prototype voor een goedkoop en rendabel zwembad dat idealiter in elke wijk zou moeten worden gebouwd (dat wil zeggen een 'eenheid' van 50 tot 100.000 inwoners). De plannen voorzien in een bad van 23 x 13 meter –maten die overeenkomen met het volume water dat het makkelijkst te verwarmen is– en de zuidgevel heeft een glazen deur met dubbel glas die kan geopend worden als het warm is. Brunfaut paste dit model toe op Brussel en concludeerde dat er nood was aan een groot sportzwembad aan de Sainteletesquare, een aantal gemeentelijke zwembaden (voor de stad Brussel in de Marollen en de Lakensestraat; en verder in Anderlecht, Molenbeek, Ukkel, Vorst en Etterbeek), een zwemstadion aan de Van Praet-brug en stranden in Bosvoorde, in het Dudenpark in Vorst en in Dilbeek. De economische crisis en de stijging van de bouwrijzen die deze tot gevolg had, doorkruisten echter deze mooie plannen. Het zwembad van Sint-Joost was het enige dat tijdens het interbellum door een gemeente werd gebouwd.

MENS SANA IN CORPORE SANO

Ondanks de sombere economische toestand ontstond in de jaren 1930 een nieuw type zwembad: het solarium. Deze mode verspreidde zich in heel Europa: overall, van de zee tot in de bergen, rezen deze moderne badcomplexen uit de grond. Men kwam er om te zwemmen in de openlucht, om er alle soorten sport te beoefenen, maar ook om zich te ontspannen en te zonnen. De solaria waren echte microkosmosen en getuigden van de grondige mentaliteitsverandering en het nieuwe sociale klimaat. Na de invoering van de wet op betaalde vakantie, had de meerderheid van de bevolking eindelijk recht op vrije tijd. De zwemsport, die door wedstrijden en prestaties van Belgische atleten erg populair was geworden, werd een van de meest geliefde sporten. De solaria waren bovendien een plaats waar mannen en vrouwen samen gingen baden en aan 'fysieke cultuur' deden in kledij die gebruide lichamen beter deden 'uitkomen'.

Architecten en theoretici waren geboeid door het fenomeen van het solarium, een perfecte toepassing van het modernistische denken over licht en lucht. Deze keer was Brussel er vrij snel bij, hoewel het initiatief van privé-investeerdere kwam. De solaria hadden niet alleen in België

Omslag van het tijdschrift *Votre bonheur*, juli 1938. *Les vacances pour tous s'ouvrent le 1er juillet 1938* een werkelijkheid en de nieuwe magische formule voor geluk. (© Privéverzameling)

Het solarium van Evere bevond zich aan de Genèvestraat aan de rand van Schaarbeek en was vanuit het centrum gemakkelijk bereikbaar met tram en bus. (Verz. Belfius Bank - Académie royale de Belgique © GOB)

maar ook in het buitenland veel gemeen. Meestal bestaan ze uit een groot open complex aan de rand van de stad. De meeste plaats wordt ingenomen door een groot centraal zwembad. Rond het zwembad zijn grasvelden om te zonnebaden. Het geheel is omgeven door lage, horizontale gebouwen bekroond met terrassen waarop de verschillende diensten te vinden zijn (kassa, kleedhokjes, maar ook winkels en restaurants).

EEN SOLARIUM IN HARTJE BRUSSEL

In 1932 verbouwden de architecten Emmanuel Govaerts en Alexis Van Vaerenbergh het voormalige openluchtzwembad in de Ijskelderstraat in Sint-Gillis (1884) tot solarium, dat *Bains Van Schelle* werd genoemd. Ze behielden het zwembad met olympische afmetingen, maar vervingen de gebouwen door constructies met een betonnen skelet bekleed met cement. In een interview in 1934 gepubliceerd in het tijdschrift *Bâtir*, geven de architecten uitleg bij hun ontwerp: "De constructies in beton zijn lichtgeel geschilderd, het smeedijzer en de trappen in jadegroen. Deze combinatie van groen en geel geeft het geheel een lichtend aspect, dat goed past bij de rol die een sportcentrum in het midden van de stad moet spelen."

De nieuwe gebouwen rond het zwembad bestonden uit badhokjes en een aantal commerciële voorzieningen. In de inkomhal waren drie winkels waar de baders sportuitrusting konden kopen.

Op de eerste verdieping bevond zich een grote cafetaria voorzien van grote ramen die uitkeken over het zwembad zodat de bezoekers van

hieruit de zwemkampioenschappen of waterpolomatches konden volgen. Het geheel werd bekroond met een dakterras waar men iets kon consumeren, zonnebaden of gymnastieklessen volgen. De zwemsport werd een spektakel op zich en een nieuw accessoire deed zijn intrede: de zogenaamde 'giraf', geflankeerd door twee springplanken, van waarop de spectaculairste duiksprongen werden gemaakt. Het hygiënistische concept van de vooroorlogse zwembaden is ver weg...

LICHT, WATER... EN ELEKTRISCHE CIRCUITS

Ook de technische installaties van *Bains Van Schelle* waren bijzonder modern. De elektrische waterzuiveringsinstallatie en verlichting waren toen het neusje van de zalm. Neonbuizen zorgden voor een "zacht en warm licht met een perfecte spreiding zodat geen schaduwen vallen en een bijzonder comfortabele sfeer wordt gecreëerd. Dat licht is zo natuurlijk, de verlichting is zo precies dat niemand van de talrijke bezoekers van *Bains Van Schelle* bemerkt dat het goed gevoel en de levenslust die ze hier ervaren, grotendeels afkomstig is van deze uitgekende verlichting waarin men zich beweegt en die aan de kleuren meer schittering geeft en aan de vormen meer charme!"

Voor de waterzuivering liet Van Schelle een systeem met gesloten circuit installeren, een primeur voor Brussel. Resultaat was dat "het water altijd gezond en zuiver is, wat niet het geval is met water dat altijd wordt vernieuwd en niet onderworpen wordt aan zuivering door circulatie." Het nieuwe procedé van 'wetenschappelijke sterilisatie' met chloorgas, zorgt voor een biologische en chemische zuivering die permanent de door de zwemmers aangedragen bacteriën doodt.

De dosering, die veel nauwkeuriger is dan met de vloeibare versie (het oude systeem met de kruik chloorwater) is bovendien gemakkelijk toepasbaar en goedkoop.

Het water dat uit de diepte wordt opgepompt, wordt eerst gezuiverd in een bezinktoestel dat de grootste onzuiverheden (haar, zwemmutsen...) tegenhoudt. Vervolgens wordt er lucht aan toegevoegd en wordt het geleid naar een filter met een laag absorberend colloïdaal materiaal dat organische en anorganische elementen aangedragen door de zwemmers, tegenhoudt. Na deze eerste filtering wordt het water door een laag vernalen silex gestuwd alvorens gezuiverd terug in het bad te stromen. Het sterilisatietoestel met chloorgas is verbonden met het water dat door de pomp wordt aangezogen.

Modernistische architectuur met zuivere geometrische en dynamische vormen voor *Bains Van Schelle*, ingehuldigd in 1932. (Willy Kessels © Sofam - AAM)

Bains Van Schelle. Net als het *Palais de Glace*, verandert het solarium in de winter in ijspiste. De losse vloer die op het zwembad wordt gelegd, is voorzien van een koelinstallatie die in twee uur tijd zorgt voor een ijslaag. (© Cercle d'Histoire de Saint-Gilles)

Voormalig zwemkampioen Martial Van Schelle opent in de solaria van Sint-Gillis en Westende ook winkels met sportartikelen. (© AAM)

Het *Daring Solarium* van Molenbeek (arch. Arthur Paulis) werd gebouwd op het voormalige voetbalterrein van de *Royal Daring Club*, waaraan het zijn naam ontleende. © GOB - DCBSO

SOLARIA AAN DE RAND VAN DE STAD

Het succes van *Bains Van Schelle* inspireerde tot twee nieuwe privé-initiatieven: het solarium van Evere opende zijn deuren in 1934 en het *Daring Solarium* van Molenbeek in 1935. De investeerders bouwden deze nieuwe openluchtzwembaden in wijken ver van het centrum waar de grond goedkoper was en ze dus "de oppervlakte konden vergroten en ook

een klein instructiebad voor beginners en kinderen konden voorzien." Om te vermijden dat het gras van de ligweide in het water terecht zou komen, werd het zwembad omgeven door een ondiepe waterpartij die fungeerde als immens voetbad.

De drie solarια werden een reusachtig succes. De klanten kwamen zowel van Brussel als van de omliggende gemeenten. Het zwembad van Molenbeek alleen al kon 800 zwemmers per uur ontvangen! Van Schelle en Daring overleefden de jaren 1960 echter niet en het solarium van Evere sloot zijn deuren op het einde van de jaren 1970, na een aantal slechte zomers en problemen met onderhoud van de betonnen zwembaden, die aan weer en wind blootstonden. Een spijtig verlies, want zoals de architect van Daring het formuleerde: "Wie een solarium bouwt, schrapt een hospitaal." Niet ver van Brussel bevindt zich het reusachtige solarium van Hofstade, dat nog altijd veelvuldig door Brusselaars wordt bezocht, en een van de laatste voorbeelden is van dit type uitrustingen.

BIJNA EEN SOLARIUM

De gemeenten reageerden weifelend op de vloedgolf van solarια. In 1936 besloot Sint-Gillis zijn oude zwembad, waarvan de oorspronkelijke structuur in hout en metaal in erg slechte staat was, te moderniseren. Het moest bovendien concurreren met de vlakbij gelegen *Bains Van Schelle*, waarvan de moderniteit, het comfort, de hygiëne en de mogelijkheid om te zonnebaden het succes verzekerden. Het gemeentebestuur maakte eerst plannen voor een bijkomend openluchtzwembad en schoolzwembad. Omwille van de al te hoge kosten, werd in 1939 geopteerd voor een verbouwing van het bestaande zwembad — een opdracht die werd

Interieur van het Zwembad Victor Boin in Sint-Gillis, met geopend dak. © Gemeentearchief Sint-Gillis

toevertrouwd aan gemeentearchitect Ingelbrecht. Deze verbouwde het interieur en de gevel grondig: het zwembad werd ingekort tot 33,33 meter, zodat het aan de olympische normen voldeed. Er werden extra badhokjes gebouwd om de almaar talrijker wordende zwemmers te kunnen opvangen. De grote nieuwigheid echter was het dak van de zwemhal, dat op mooie dagen volledig kon worden geopend. Het glazen dak bestond uit zes plateaus die via een elektrisch systeem over elkaar konden glijden en het zwembad in een oogwenk veranderden in een solarium.

Er was ook plaats voor nieuwe installaties voor persoonlijke hygiëne: op de verdieping werden 20 individuele baden voor vrouwen en 21 voor mannen geïnstalleerd. De Turkse baden werden in hun oorspronkelijke toestand bewaard. In 1974 werd het herdoopt in Zwembad Victor Boin, ter herinnering aan de zwemkampioen die dat jaar overleden was.

Victor Boin in 1904 in de (voormalige) *Bains Saint-Sauveur*. Belgisch zwemkampioen voor de 100 m - 200 m - 500 m. Lid van het nationale waterpoloteam. Tweede op het wereldkampioenschap zwemmen voor de 500 m (1904). © Verz. Sportimonium - Hofstade

Zwembad Victor Boin, Sint-Gillis. De douches zijn verplicht vooraleer men in het water mag. © Gemeentearchief Sint-Gillis

Art-decozwembaden

SINT-JOOST, TWINTIG JAAR LATER

Al in 1912 werden op de gemeenteraad van Sint-Joost-ten-Node plannen besproken voor de bouw van een gemeentelijk zwembad. Er werd een wedstrijd uitgeschreven die voorzag in de bouw van een zwembad samen met nieuwe arbeiderswoningen op de plaats van een ongezonde steeg. De wedstrijd werd gewonnen door de architecten Joseph Bytebier en Charles Schaessens, maar door de oorlog en de crisis werden de werken uitgesteld. In 1928 gaf de gemeente groen licht, maar de oorspronkelijke plannen voor de technische installaties (vooral voor de waterzuivering) waren al volledig achterhaald en de architecten moesten dus hun ontwerp in zijn geheel wijzigen.

Het zwembad van Sint-Joost-ten-Node. De gevel in de Sint-Franciscusstraat combineert gele baksteen, hardsteen en cement in een geometrisch lijnenspel dat typisch is voor de art-deco. (Alfred de Ville de Goyet © GOB)

Het zwembad van Sint-Joost-ten-Node ligt centraal in een reusachtige ruimte die over vier verdiepingen doorloopt en bekroond is met een korbogvormig dakgebinte in gewapend beton. (Alfred de Ville de Goyet © GOB)

In 1930 werd eindelijk aan de bouw begonnen. Ondanks de wijzigingen van de plannen, bleef het programma, dat bepaald was door de beperkte omvang van het terrein, trouw aan wat voor de badinstellingen van het begin van de eeuw gangbaar was. Het zwembad ligt centraal in het gebouw en individuele baden, douches en Turkse baden bevinden zich op de verdiepingen. De architecten opteerden voor een skelet in gewapend beton dat steviger was dan de metalen structuren die in de eerste overdekte zwembaden werden gebruikt en onderhevig aan roest waren. Het zwembad van Sint-Joost, dat bestemd was voor de arbeidersbevolking, valt op door de grote zorg die werd besteed aan de plannen en de uitvoering van de details: zwart en wit marmer in de inkomhal, het raffinement van de Turkse baden en van de gevel... Hoewel het een van de mooiste zwembaden is van Brussel, werd het fel bekritiseerd door de modernisten, die vonden dat het *'ontworpen is in het bedenkelijke en o zo gedemodeerde teken van de praalarchitectuur'*, die ver verwijderd is van de eisen van rationaliteit en soberheid. Sinds de jaren 1990 werd het zwembad al meermaals gesloten om een oplossing te vinden voor de problemen veroorzaakt door de aantasting van het beton door chloor.

VORST

In 1930 gaf de gemeente Vorst architect Charles Riffart de opdracht om de plannen te tekenen voor een school met een gymnastiekzaal en een zwembad dat ook als openbaar badhuis zou fungeren in de Fierlant- en Berthelotstraat. De basisschool opende drie jaar later haar deuren, maar de werf van het zwembad sleepte aan. In 1947 werd het in gebruik genomen, hoewel het pas in 1950 volledig afgewerkt was.

De zwembaden van Sint-Joost-ten-Node en Vorst hebben veel gemeen, zoals het programma, de architecturale stijl en de aanslepende duur van de werf. In 1984 besloot de gemeente het zwembad te sluiten omdat het niet meer rendabel was. Het werd aan een particulier verkocht en fungeerde achtereenvolgens als discotheek, centrum voor artistieke creatie en dan als moskee.

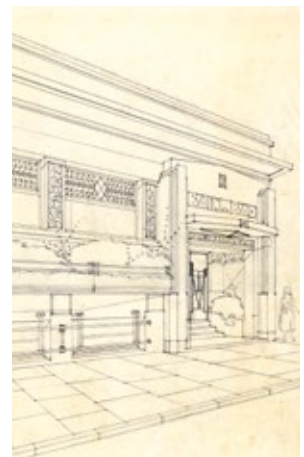
PRIVÉGENEUGTEN

Tijdens het interbellum deed de aantrekkingskracht van de zwemsport zich ook gelden in de privéarchitectuur. Twee emblematische voorbeelden daarvan zijn de zwembaden van het Résidence Palace en van de Villa Empain, allebei ontworpen door de Zwitserse architect Michel Polak. Het eerste

Zwembad van Sint-Joost-ten-Node, niet gedateerde affiche. (© SAB)

Gemeentelijk zwembad van Vorst. Ontwerp van de opstand getekend door Charles Riffart. (© AAM)

De tweede bloeiperiode van de gemeentelijke zwembaden

Het zwembad van het Résidence Palace, Wetstraat.
(© AAM)

(1922-1927) bevindt zich in het souterrain van een groot complex met 180 luxe-appartementen. Het is ontworpen volgens een klassiek schema, met een centraal bad omgeven door badhokjes ter hoogte van het bad en op een omlopende gaanderij erboven. Wat opvalt is zijn geraffineerde art-decodecoratie waaronder muurschilderingen met Pompejaanse motieven in blauw, rood, groen en geel, een marmeren fontein en waterstralen. Het is momenteel gesloten voor restauratie.

In 1930 kreeg Michel Polak de opdracht om de plannen te tekenen van een villa voor Louis Empain. De tuin wordt haast volledig ingenomen door een statig openluchtzwembad waarin de strakke lijnen van de achtergevel worden weerspiegeld.

Villa Empain, Franklin Rooseveltlaan.
(© CIVA)

ZOALS IN HET BEGIN VAN DE EEUW...

Vlak na de Tweede Wereldoorlog waren er slechts een twintigtal openbare zwembaden in heel België. Het Brussels gewest bezat er minder dan tien, waarvan de meeste in heel slechte staat of alleen in de zomer toegankelijk waren. Schaarbeek, Brussel en Anderlecht, drie dichtbevolkte gemeenten, besloten daarom om nieuwe zwembaden te bouwen die, net als de gemeentelijke badhuizen van het begin van de eeuw, midden in volkswijken gelegen waren en zowel hygiënische als sportieve doeleinden hadden.

Er waren immers nog talrijke huizen die geen badkamer hadden en hygiëne bleef nog heel vaak een aangelegenheid voor de overheid. In Schaarbeek fulmineerde de schepen van Openbare Werken en Handel, Émile Xhignesse, op de gemeenteraad van 19 maart 1948: *“Het is onbegrijpelijk dat een gemeente van de grootte van Schaarbeek geen openbare badinstelling heeft. We mogen niet uit het oog verliezen dat acht tienden van de inwoners thuis geen bad of badkamer heeft. Is het geoorloofd dat deze mensen niet de kans hebben om naar een openbare instelling te gaan voor de meeste elementaire hygiënische verzorging?”* In het Neptunium dat tussen 1950 en 1957 werd gebouwd naar plannen van gemeentearchitect Laurent Senterre, waren een aantal baden-douches voorzien die de taak van de in 1940 gesloten instelling in de Kesselsstraat moesten overnemen. In de Marollen vervingen de baden en douches op de benedenverdieping van de in 1953 geopende Baden van Brussel van de Reebokstraat de oude installaties van de wijk die in 1954 werden gesloopt. Ze zijn nog altijd in gebruik.

De zwemsport had zich sinds de jaren 1920 sterk ontwikkeld en de zwembaden organiseerden olympische wedstrijden, waarvoor nog meerdere tussendisiplines (25, 33 en 50 meter) gangbaar waren. Voor het publiek werden tribunes geplaatst die de galerijen van het begin van de eeuw vervingen. In Schaarbeek werd het olympisch zwembad ook uitgerust met een elektrische installatie, die tijdens kampioenschappen

In Anderlecht werd het zwembad geïntegreerd in het complex van COOVI, het Centrum voor Onderricht en Opzoekingen der Voedings- en chemische Industrie. De plannen, ontworpen door Antoine en Michel Courtens in samenwerking met André en Jean Polak en ingenieur Boloukhère, werden bekroond bij een hiervoor georganiseerde wedstrijd in 1948. *La Technique des Travaux*, nr 9-10, september-oktober, 1962. (© GOB - DCBSO)

die 's avonds werden georganiseerd, onderwater verlichting mogelijk maakte. Daarenboven konden de trainers via onderwatermicro's met de zwemmers communiceren zonder de andere zwemmers te storen.

... MET DE VOORDELEN VAN EEN SOLARIUM

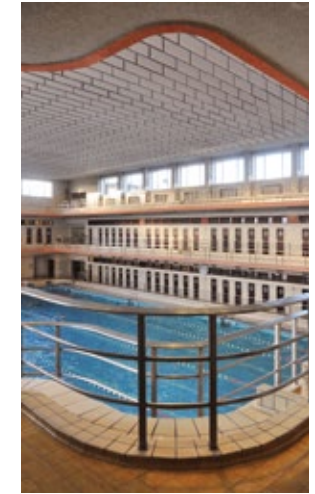
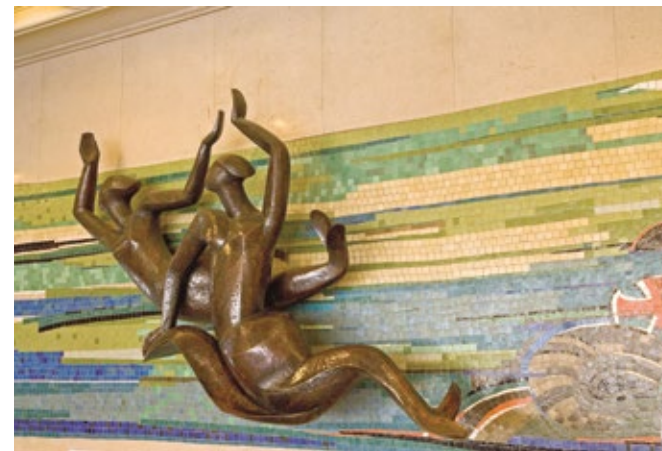
Deze nieuwe gebouwen moesten echter ook aangepast worden aan de nieuwe eisen van een publiek dat intussen verwend was door de moderne solaria, en ook aan een mentaliteitsverandering. Om de stroom van steeds talrijker wordende bezoekers op te vangen, werd het systeem van 'onpersoonlijke badhokjes' zoals beschreven in het tijdschrift *Bâtir*, zowat overal ingevoerd: "Nadat hij zijn kleren aan een kapstok heeft gehangen en zijn schoenen in een speciale zak heeft gestopt, stelt de bader een signaal in werking dat de bediende van de vestiaire dienst oproept. Via een doorgeefluik in de wand tegenover de deur van het badhokje, geeft hij hem zijn kleren en krijgt in ruil daarvoor een rubberen armband met een volgnummer. Hiermee kan hij na het zwemmen zijn kleren terugvragen." Collectieve badhokjes voor scholen, clubs en het leger zijn intussen eveneens klassiek geworden.

De naoorlogse zwembaden ontleenden aan de solaria ook het idee dat er nog andere sporten konden worden beoefend. De gazons maakten plaats voor gymnastiekzalen, die op hun beurt de voorlopers waren van de sportcomplexen die vanaf de jaren 1960 hun deuren openden. De cafetaria's-restaurants met panoramisch zicht op het zwembad en de kap- en manicuresalons waren uiteraard geïnspireerd op gelijkaardi-

Het Neptunium, gemeentelijk zwembad van Schaarbeek. De zeeleeuw in gepolijst graniet van René Harvent waakt over het plonsbad. (©VSG)

ge recreatieve functies van de solaria. Het was intussen ook ondenkbaar geworden om een zwembad te ontwerpen zonder een ondiep instructiebad voor kinderen die voortaan vaste gasten waren, zowel om te leren zwemmen als om watersporten te beoefenen. In Schaarbeek en Anderlecht werden de zwembaden op grote terreinen gebouwd, waardoor het grote zwembad en het instructiebad naast elkaar konden geplaatst worden. Dat was heel anders in de nieuwe Baden van Brussel...

Het Neptunium, het gemeentelijk zwembad van Schaarbeek, heeft een brede gevel in pakketbootstijl. De horizontale lijnen worden geritmeerd door een reeks masten. Architect Laurent Senterre, 1957. *La Technique des Travaux*, nr 3-4, maart-april 1958. (© GOB - DCBSO)

In het interieur is de pakketbootstijl terug te vinden in de galerijen met kleedhokjes met patrijspoorten en balustrades met afgeronde hoeken. (©VSG)

De inkomhal is gedecoreerd met een mozaïek in steentjes van Muranoglas, ontworpen door Géo de Vlamynck, en watermiften in gehamerd koper, ontworpen door Stan Hensen. Dit werk introduceerde de zeemythologie (Poseidon, Calypso, Triton...) in de wereld van de zwembaden. (Alfred de Ville de Goyet © GOB)

Badens van Brussel. De stabiliteit was de grote uitdaging van de werf: er waren 482 Franki-palen nodig voor de funderingen. *La Maison*, nr 2, februari 1954 – p. XXXIII. © GOB – DCBSO

De smalle, volledig verticale gevel van de Badens van Brussel wordt gekenmerkt door modernistische lijnen, geaccentueerd door twee masten. (Georges De Kinder © GOB)

De bar van de Badens van Brussel op de derde verdieping, uitkijkend over het zwembad beneden. (Georges De Kinder © GOB)

EEN GEWAAGDE OPEENSTAPELING

In 1949 geeft de gemeenteraad van Brussel de opdracht voor het ontwerp van de Badens van Brussel aan architect Van Nieuwenhuyze. Door de bescheiden afmetingen van het terrein en de onregelmatige vorm moest de architect de twee badens boven elkaar plaatsen, een oplossing die ook al eens was gebruikt in 1940 voor de *Bains de la Sauvenière* in Luik. Om verzakkingen van de constructie te voorkomen liet Van Nieuwenhuyze zich voor de stabiliteitsstudie bijstaan door ingenieur Boloukhère. Dit was des te meer nodig omdat vijf meter onder de grond een reservoir van grondwater werd ontdekt waaruit 350 miljoen liter water moest worden gepompt. Ze ontwierpen een gewaagde constructie in gewapend spanbeton die de twee zwembaden integreerde in een structuur die los staat van het skelet van het gebouw zelf. Het instructiebad bevindt zich op de eerste verdieping in een hal geritmeerd door stevige zuilen die het olympisch zwembad, dat zich in een grote ruimte op de bovenste verdieping bevindt, ondersteunen. Omdat het niet mogelijk is om het hele jaar door van de weldadige stralen van de zon te genieten, probeerden de architecten zoveel mogelijk natuurlijk licht in de zwembadruimten te laten binnenvallen. Nieuwe technische mogelijkheden, zoals gordijngevels, laten toe om de muren aan de zuidkant volledig te openen, terwijl zenitaal licht kan binnenstromen via reusachtige glaspartijen op het dak.

Vrouw op het strand van Knokke. Foto genomen door Émile Henri 't Serstevens, ca. 1900. © KIK

VAN BADKOSTUUM TOT BIKINI

Het ontstaan van het badpak is nauw verbonden met de opkomst van het baden in zee. In het begin van de 19de eeuw trokken welgestelde burgers naar kuststeden als Oostende en Blankenberge om daar te profiteren van de therapeutische voordelen van een bad in zout water. Aanvankelijk baadde men in een lang hemd (de vrouwen) of geheel naakt (de mannen). De eerste badkostuums of badpakken ontstonden rond 1860. De uitrusting voor de vrouwen die zoveel mogelijk de lichaamsvormen moest bedekken, was in woljersey en bestond uit wel zes onderdelen: pofbroek, hemd, rok, muts, kousen en zelfs schoenen!

Rond 1900 werd het badpak eenvoudiger. Het was nu uit één stuk en bestond uit een lange tuniek die in de taille met een ceintuur werd samengehouden, maar het bedekte nog altijd het grootste deel van het lichaam. Om de bewegingen in het water te vergemakkelijken, waren mouwen en kraag afneembaar. Het haar werd beschermd door een sjaal. In de jaren 1920 waren de zeden geëvolueerd en deed het katoenen badpak dat de benen tot aan de dijnen ontblootte en

de armen en schouders onbedekt liet, zijn intrede. Door het nauwer aansluitende model konden de zwemmers vrijer bewegen en moesten ze zich niet meer beperken tot wat getrappel in het water. De huid veroverde millimeter na millimeter haar vrijheid en stelde zich almaar meer bloot aan de deugddoende zonnestralen. Een getaande huid was niet meer zoals vroeger het kenmerk van mensen die op het veld werken, maar werd langzaam maar zeker een verworvenheid van een bevrijde en sportieve klasse.

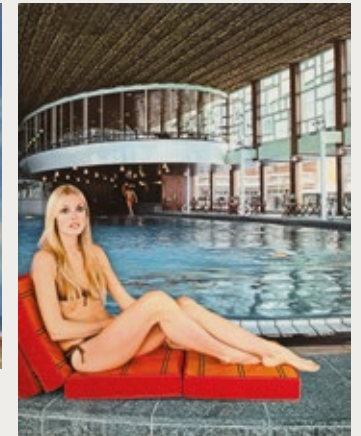
In 1932 tekende Jacques Heim het eerste badpak in twee stukken. In 1946 gaf Louis Réart dit de naam 'bikini', verwijzend naar het atol waar de eerste Amerikaanse kernproeven hadden plaatsgevonden. Dit 'an-atomische' badpak werd voor het eerst gedragen in het emblematische zwembad Molitor in Parijs. De bikini waar schande werd over gesproken, werd populair gemaakt door filmsterren als Brigitte Bardot en Marilyn Monroe, wat zijn succes in de jaren 1950 verzekerde. De bikini werd almaar kleiner tot hij in de jaren 1960 monokini werd.

De rubberen badmuts doet haar intrede tijdens het interbellum. *Toerisme: het strand van Oostende, 1930*, fotoreportage van Jacques Hersleven. © KIK

Het bikinirokje van de jaren 1930 gaat tot aan de navel. De bikini wordt in de volgende decennia almaar kleiner tot hij nog slechts een symbolisch stukje textiel is dat bijna niets meer verbergt. *Votre bonheur*, juli 1938. © Privéverzameling

De bikini, alleen nog samengehouden door touwtjes, wordt hoe langer hoe kleiner. *Jours de France*, februari 1971. © Privéverzameling

Elke gemeente zijn zwembad

Het Poseidon-zwembad in Sint-Lambrechts-Woluwe (arch. Isia Isgour, 1964), tijdens een duikwedstrijd in de jaren 1970. © vzw Poseidon)

SPORTIEVE GROETEN

Terwijl de stijl van de zwembaden in de jaren 1950 nog aansloot bij het modernisme van het interbellum met afgeronde volumes en referenties aan pakketboten of machines, waaide in de jaren 1960 en 1970 een nieuwe moderne wind. Dit resulteerde in een indrukwekkend aantal verwezenlijkingen die getuigen van de daadkracht van de gemeenten. De nieuwe zwembaden werden opgetrokken op grote terreinen iets buiten het stadscentrum en maakten vaak deel uit van sportcomplexen waar een almaar groter aantal sporten werd beoefend. Het sportieve aspect wordt voortaan het belangrijkste en naast zwemmen worden in de zwembaden ook nieuwe disciplines als duiken, synchroon zwemmen en aquagym geïntroduceerd, terwijl in andere zalen van het complex sporten als voetbal, tennis, schermen, sportklimmen, boogschieten, atletiek, martiale kunsten of yoga worden beoefend. Zwemscholing, die voor het hele basisonderwijs veralgemeend wordt, begint almaar vroeger. In de loop van de jaren 1980 wordt zelfs watergewinning voor baby's geïntroduceerd.

VEDERLICHTE STRUCTUREN

Enkele ontwerpen vallen op door de vernieuwingen op het vlak van ruimtelijkheid, functionaliteit en verlichting die architecten en ingenieurs doorvoerden. Dat geldt ook voor het Poseidon-zwembad dat naast het gemeentehuis van Sint-Lambrechts-Woluwe werd gebouwd. De architect Isia Isgour ontwierp voor de zwemhal een aerodynamische structuur van zeven spanbetonnen portalen samengesteld uit V-balken waarvan het centrale punt is verschoven: de grote arm draagt het plafond boven de zwembaden en de kleine dat van de tribunes. Aan de kant van het solarium staan de pijlers van de portieken schuin en de ruiten die erachter gemonteerd zijn, vormen een doorlopende glazen huid, terwijl over een hoogte van drie meter vanaf de grond de gordijngewel verticaal is. Deze 'knik' doorbreekt de monumentaliteit en vergemakkelijkt het openen van de deuren.

Het Poseidon-zwembad in de jaren 1960. © vzw Poseidon)

Het Longchamp-zwembad in Ukkel, gebouwd tussen 1967 en 1971. *La Technique des Travaux*, nr. 345, januari 1974. © GOB - DCBSO)

Het solarium van het Poseidon-zwembad in de jaren 1970. © vzw Poseidon)

In 1965 gaf de gemeente Sint-Lambrechts-Woluwe architect Isia Isgour de opdracht om de plannen te tekenen voor een openluchtspiste. Het water op de piste werd bevroren met 21 km buizen gevuld met ammoniak. © vzw Poseidon)

Luchtfoto van de dragende structuur van het Longchamp-zwembad, *La Technique des Travaux* nr. 345, januari 1974. (© GOB - DCBSO)

Het Longchamp-zwembad werd in 2008 door een brand geteisterd en nadien grondig gerestaureerd, waarbij de oorspronkelijke bekleding van het plafond in latwerk van cederhout werd verwijderd. *La Technique des Travaux* nr. 345, januari 1974. (© GOB - DCBSO)

In Ukkel ontwierpen de architecten Charles De Meutter en Jean Koning een zwembad voor een terrein dat op de top van een heuvel ligt. De ruimten die geen natuurlijk licht nodig hebben (vestiaires, douches, technische installaties...) liggen onder de grond om bovengronds zoveel mogelijk ruimte te bewaren voor de zwemhal en de onontbeerlijke bar en solarium. Zwembaden en bar zijn geïntegreerd in een grote vierkante ruimte "overdekt met één grote overspanning zonder tussensteunen, door middel van een dubbel gewelfd plafond waarvan de zijbalken rusten op de metalen stijlen van de gevel. Het oppervlak van het dak bestaat uit een hyperbolische paraboloid die gedefinieerd en gematerialiseerd wordt door twee omgekeerde uit kabels bestaande bladen waarop roestvrij stalen platen rusten. De hele structuur is duidelijk zichtbaar, zowel in het dak als in de gevels bestaande uit een licht metalen frame." (*La Technique des Travaux*, januari 1974).

De architecten De Meutter en Koning ontwierpen in 1972 in Laken een zwembad dat een uitzondering vormt: het is gebouwd in een gevelrij en niet in open landschap zoals dat in die tijd gebruikelijk was. Het bevat ook publieke baden voor de bevolking van de wijk. (© SAB)

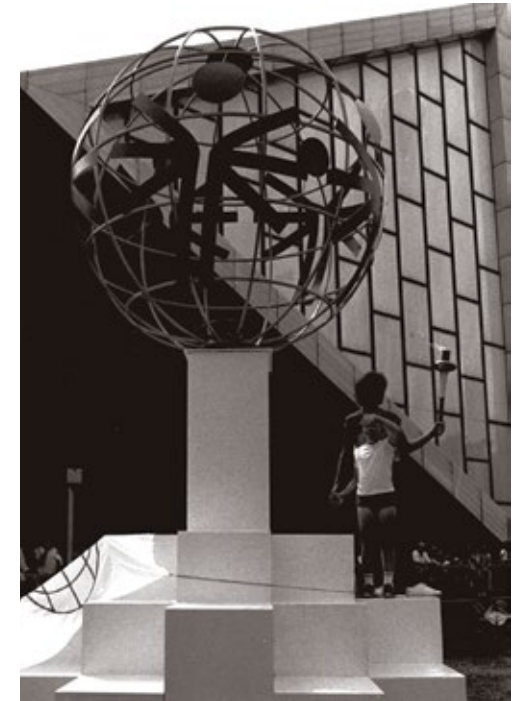

EEN SPORTSTAD

Het zwembad van Sint-Pieters-Woluwe onderscheidt zich door de omvang van het programma. Het werd opgetrokken op de voormalige renbaan en geïntegreerd in een reusachtig sportcomplex dat in drie fasen werd ingehuldigd en waartoe ook een technische middelbare school voor lichamelijke opvoeding behoort (ITSEP). De architecten René Aerts en Paul Ramon spiegelden zich aan de esthetica van hun voorgangers en ontwierpen een gewaagde metalen structuur in omgekeerde V-vorm. Het olympisch zwembad heeft een beweegbare bodem in lichtblauw gewapend polyester die op vijf verschillende hoogten kan worden afgesteld. Zo ontstaan ofwel een olympisch bad van 50 meter lang en minimum twee meter diep, ofwel twee aparte zwembaden gescheiden door een mobiel ponton: een trainingsbad van 33 meter en een bad voor kinderen van 30 tot 80 centimeter diep. Dit ingenieuze systeem, dat ook al in het zwembad van Sint-Jans-Molenbeek was toegepast, heeft het voordeel dat tegelijk zwemlessen voor beginners en voor gevorderden en recreatief en sportief zwemmen en waterpolo mogelijk zijn. In 2001 werd een bekleding in roestvrij staal in het bad geplaatst.

Het zwembad van Sint-Pieters-Woluwe, thans Sportcity, ontworpen door de architecten René Aerts en Paul Ramon en ingehuldigd in 1975. (© Gemeente Sint-Pieters-Woluwe - Archief stedenbouw)

Het sportcomplex van Sint-Pieters-Woluwe bood in 1985 voor het eerst onderdak aan de *Special Olympics*, die worden georganiseerd voor atleten met een verstandelijke handicap. (© Gemeente Sint-Pieters-Woluwe - Archief stedenbouw)

DE GEMEENTEN DUIKEN HET WATER

Het zwembad Louis Namèche in Sint-Jans-Molenbeek (arch. Brunswyck, Wathélet en Aelbrecht, 1972) is genoemd naar een voormalig minister van Openbare Gezondheid. In het gebouw dat typisch is voor het brutalisme van de jaren 1970, werden verschillende betontypes gebruikt en wordt de dragende structuur benadrukt. (Alfred de Ville de Goyet © GOB)

De Calypso in Watermaal-Bosvoorde (arch. Claude Goelhen en C. du Bus de Warnaffe, 1970) heeft een dak met dubbele helling, wat voor een eigenzinnig spel van volumes zorgt. (Alfred de Ville de Goyet © GOB)

Het Espadon-zwembad van Etterbeek (Altiplan architectes, 2002) kwam er ter vervanging van een oud zwembad van 1976 dat twintig jaar later door een brand vrijwel volledig werd verwoest. Voor dit nieuwe gebouw gebruikten de architecten een houten skelet zoals dat kort voordien was gebruikt voor het zwembad van Sint-Gillis. Energie- en waterbesparing, waar voordien weinig rekening mee werd gehouden, spelen hier een belangrijke rol. (© Altiplan)

Ontwerp voor het zwembad van Neder-over-Heembeek, ca. 1980. (© SAB)

Het Triton-zwembad in Evere (arch. Rémy Van Den Looven en Ray Huyghebaert, 1977) heeft een eenvoudig vlak plafond dat het wateroppervlak weerspiegelt. De vloer in keramische tegels loopt buiten over in het grasperk van het solarium. (Marcel Vanhulst © GOB)

Het zwembad van Ganshoren (arch. M. Van Campenhout, 1972) werd grondig gerestaureerd en is sinds 2014 opnieuw toegankelijk voor het publiek. (Marcel Vanhulst © GOB)

AL SPELEND LEREN

In de loop van de jaren 1960 waren de meeste Brusselse woningen eindelijk voorzien van een eigen badkamer zodat de zwembaden niet langer moesten fungeren als openbaar badhuis. Wel deden stoombaden opnieuw hun intrede in de vorm van Scandinavische sauna's, enkele jaren later gevolgd door Turkse baden of hamams en geparfumeerde jacuzzi's. Deze nieuwe installaties sluiten aan bij de cultuur van een maatschappij waarin vrije tijd en kosmopolitisme een grote rol spelen. Als antwoord op de subtropische zwemparadijzen van de jaren 1980 richten de gemeentelijke zwembaden zich eveneens meer op het ludieke. Kinderen, die van hun prilste jeugd met water vertrouwd worden gemaakt, worden hun belangrijkste klanten. In het begin van de jaren 1990 werd het zwembad van Sint-Pieters-Woluwe verbouwd tot een zwemparadijs dat wil concurreren met tropische stranden: water van 27° in een omgevingstemperatuur van 29°. Het grote recreatieve bad heeft "een kronkelige glijbaan van 40 meter en zijn miniversie voor de kleinsten, een fontein met watergordijn, 20 m² bubbelend water in het midden van het bad, vloten, boeien, luchtmatrassen en ballonnen." En op zaterdagmorgen kan je er zelfs ontbijten aan de rand van het water! Het is niet zeker of de hygiënisten dat een goed idee hadden gevonden... Laatste stap van deze evolutie zijn de wellness-centra voor de stadsbewoners die op zoek zijn naar welbehagen. Ze zijn zowat overal in de hoofdstad te vinden.

In Sint-Pieters-Woluwe onder de palmbomen.
(© Gemeente Sint-Pieters-Woluwe - Archief stedenbouw)

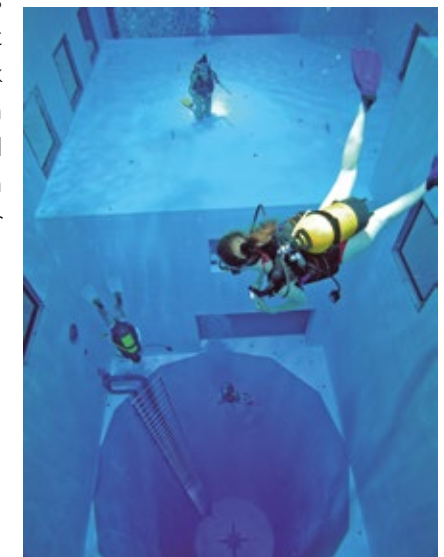
Het plonsbad voor baby's in het Espadon-zwembad in Etterbeek. Het heeft afgeronde vormen en een temperatuur zoals die van een babybadje (© Altiplan)

Het waterpretpark Océade dat in 1989 opende op het Heizelplateau, combineert 14 glijbanen, avontuurlijke zwembaden en een waterspeeltuin met een wellness-centrum. Ondanks het enorme succes is zijn toekomst onzeker. (© Océade)

Nemo33 werd in 2004 in Ukkel geopend. Het zwembad is uitgerust met een duikput van 33 meter diep, een van de diepste ter wereld, en wordt gevuld met drinkbaar water uit een natuurlijke bron. (© Nemo 33)

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest beschikt vandaag over een grote variatie aan zwembaden. Je kunt er zwemmen maar ook tal van andere sporten beoefenen en je ontspannen. De toegang tot water, tot baden en uiteindelijk tot zwembaden werd aangemoedigd door de ideeën van de hygiënisten, daarin gevolgd door gemeentebesturen en privé-initiatieven. Dit resulteerde in een nieuwe typologie die de evolutie van ideeën over hygiëne en kuisheid reflecteert, maar ook de nood aan ontspanning en gewoonweg het plezier om in het water te spelen.

Baden en zwembaden die constant onderhevig zijn aan chloordampen en een hoge vochtigheidsgraad, vormen een bijzonder kwetsbaar architecturaal erfgoed. De solaria en eerste publieke badhuizen zijn vrijwel volledig uit het Brusselse landschap verdwenen, maar er zijn nog enkele waardevolle getuigenissen van deze geschiedenis bewaard gebleven, zoals het zwembad van Elsene, dat het enige voorbeeld is uit het begin van de 20ste eeuw, en ook de baden van Sint-Joost en Sint-Gillis, die representatief zijn voor het interbellum. De noodzaak om zich voortdurend aan te passen aan de veranderende normen op het vlak van hygiëne en veiligheid, zijn echter een grote uitdaging voor hun voortbestaan.

BIBLIOGRAFIE

BODEUX, J., *La natation*, Bière, Parijs, 1947.

BOQUET, Fr., HOUSSIAU, J. en SYMONS, Th., *Se baigner à Bruxelles. Du temps des baignades au temps des loisirs*, Historia Bruxellae nr 6, Museum van de Stad Brussel, 2005.

HEYMANS, V., *Les dimensions de l'ordinaire*, L'Harmattan, Parijs, 1998.

de COURTIVRON (vicomte), *Traité complet de natation: essai sur son application à l'art de la guerre (heruitgave)*, Éditions ÉP&S, 1995 (heruitgave).

MEYFROOTS, G., *Een architectuurhistorische en typologische studie van de openbare en publiek toegankelijke zwembaden en badinrichtingen van het huidige Brussels Gewest van circa 1850 tot 1960*, niet gepubliceerde licentiaatsverhandeling, Vrije Universiteit Brussel, 1996.

"Schwimmbäder – Piscines – Piscine", speciaal dossier van het tijdschrift *Kunst + Architektur in der Schweiz (k+a)*, nr 2, Bern, 2013.

TERRET, T., *Naissance et diffusion de la natation sportive*, L'Harmattan, Parijs, 1994.

La piscine d'Ixelles a 100 ans (1904-2004), Schepenamt van Sport en Transport, Gemeente Elsene, 2004. Verwijzingen

In dezelfde collectie

1. HET JUBELPARK, ZIJN GEBOUWEN EN MUSEA (NL - FR - ESP - GB)
2. HET KERKHOF AAN DE DIEWEG (NL - FR)
3. DE GROTE MARKT VAN BRUSSEL (NL - FR - ESP - GB)
4. DE BEGIJNHOFWIJK (NL - FR)
5. DE HEIZEL (NL - FR - ESP - GB)
6. DE LOUIS BERTRANDLAAN EN HET JOSAPHATPARK (NL - FR)
7. DRIE VOORBEELDEN VAN PASSAGES UIT DE 19de EEUW (NL - FR - ESP - GB)
SINT-HUBERTUSGALERIJEN - BORTIERGALERIJ - NOORDDOORGANG
8. ANDERLECHT DE COLLEGIALE - HET BEGIJNHOF - HET ERASMUSHUIS (NL - FR)
9. DE ZAVEL DE WIJK EN DE KERK (NL - FR - ESP - GB)
10. DE VIJVERS VAN ELSENE EN OMGEVING (NL - FR)
11. DE SINT-KATELIJNEWIJK EN DE OUDE HAVENDOKKEN (NL - FR)
12. HET LEOPOLDSPARK ARCHITECTUUR EN NATUUR (NL - FR - ESP - GB)
13. DE SQUARESWIJK MARGARETA, AMBIORIX, MARIA-LOUIZA EN GUTENBERG (NL - FR - ESP - GB)
14. DE ARMAND STEURSSQUARE TE SINT-JOOST-TEN-NODE (NL - FR)
15. HET KONINGSPLEIN EN DE WARANDEWIJK (NL - FR - ESP - GB)
16. DE OBSERVATORIUMWIJK IN UKKEL (NL - FR)
17. DE Tervurenlaan (NL - FR)
18. HET WOLUWEDAL (NL - FR)
19. DE LOUZALAAAN (NL - FR)
20. DE CENTRALE LANEN (NL - FR)
21. SINT-GILLIS VAN DE HALLEPOORT TOT DE GEVANGENIS (NL - FR)
22. DE RINGLANEN VAN HET ROGIERPLEIN TOT DE HALLEPOORT (NL - FR)
23. DE SINT-BONIFATIUSWIJK (NL - FR)
24. DE ONZE-LIEVE-VROUW-TER-SNEEUWWIJK (NL - FR)
25. DE BRUSSELSE KANALEN (NL - FR)
26. DE MARKTPLAATSEN VAN DE VIJFHOEK (NL - FR)
27. GANGEN IN BRUSSEL (NL - FR)
28. UKKEL, HUIZEN EN VILLA'S (NL - FR)
29. DE EERSTE OMWALLING (NL - FR)
30. HET TER KAMERENBOS (NL - FR)
31. HET JUSTITIEPALEIS (NL - FR)
32. DE TER KAMERENABDIJ (NL - FR)
33. DE MOLIÈRELAAN EN DE BERKENDAALWIJK (NL - FR)
34. DE TUIHWIJKEN LE LOGIS EN FLORÉAL (NL - FR)
35. BRUSSELSE BIOSCOPEN (NL - FR)
36. DE WOLSTRAAT EN HAAR HISTORISCHE GEBOUWEN (NL - FR)
37. HET KONINKLIJK DOMEIN VAN LAEKEN (NL - FR)
38. KERKHOFEN EN BEGRAAFPLAATSEN (NL - FR)
39. GESCHIEDENIS VAN DE BRUSSELSE SCHOLEN (NL - FR)
40. DE RINGLANEN VAN DE HALLEPOORT TOT HET ROGIERPLEIN (NL - FR)
41. DE ABDIJ VAN DIELEGEM (NL - FR)
42. HET VOORMALIGE COUDENBERGPALEIS (NL - FR - GB)
43. DE APPARTEMENTS GEBOUWEN UIT HET INTERBELLUM (NL - FR)
44. HET RIJKSADMINISTRATIEF CENTRUM (NL - FR)
45. HET GEMEENTEHUIS VAN SCHAARBEEK EN HET COLIGNONPLEIN (NL - FR)
46. DE MAROLLEN (NL - FR)
47. IN HET HART VAN VORST SINT-DENIJSKERK, ABDIJ, GEMEENTEHUIS (NL - FR)
48. DE CAFÉS VAN BRUSSEL (NL - FR)
49. HET RURALE ERFGOED (NL - FR)
50. HET MILITAIRE ERFGOED (NL - FR)
51. BRUGMANN HET PARKZIEKENHUIS VAN VICTOR HORTA (NL - FR)
52. GANSHOREN TUSSEN STAD EN NATUUR (NL - FR)
53. DE WIJK HOOGTE HONDERD (NL - FR)

Collectie **Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis**

De collectie **Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis** wordt uitgegeven om het culturele erfgoed van Brussel ruimere bekendheid te geven. Vol anekdotes, onuitgegeven documenten, oude afbeeldingen, historische gegevens met bijzondere aandacht voor stedenbouw en architectuur vormt deze reeks een echte goudmijn voor de lezer en wandelaar die Brussel beter wil leren kennen.

Zwembaden en openbare baden in Brussel

Bijna elke gemeente van het Brussels Gewest heeft haar eigen openbaar zwembad. Deze worden vandaag zo druk bezocht dat we ons nog moeilijk kunnen voorstellen dat ze iets meer dan honderd jaar geleden eenvoudigweg niet bestonden.

Wist u trouwens dat hun ontstaan minder te maken heeft met sport dan met hygiëne? Wat weet u over 'zwemscholen'? Ooit al gehoord van het 'Honnekensbad'? Waar stond het eerste overdekte zwembad van Brussel? En wist u dat de hoofdstad in het interbellum zeker drie openluchtzwembaden telde?

Dit nieuwste nummer in de reeks geeft een antwoord op al deze vragen en brengt de geschiedenis van de Brusselse zwembaden tot leven: een boeiend verhaal over architectuur, technisch vernuft, sport, mode en sociale ontvoogding.

Rudi Vervoort,
Minister-President van de Regering
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest
belast met Monumenten en Landschappen

BRUSSEL STEDELIJKE ONTWIKKELING
GEWESTELIJKE OVERHEIDSDIENST BRUSSEL

